
जुलै १९८१

शत्रू मित्र झाले

सुदर्भ देशाची राजकन्या चंपावती त्रिलोक-सुंदरी म्हणून प्रसिद्ध होती. तिच्या सौंदर्याविषयी ऐकून व तिला पाहल्यावर तिला मागणी घालणाऱ्या अनेक राज-पुरुषांत सुनाग देशाचा राजा जयचंद्र हा एक होता. सुदर्भ देशाच्या राजाने चंपा-वतीचे स्वयंवर रचले. ते कळल्यावर अनेकांबरोबर जयचंद्रही मोठ्या उत्साहाने स्वयंवराला आला. परंतु स्वयंवर प्रसंगी चंपावतीने पुन्नाग देशाचा राजा उदयन याच्या गळ्यात वरमाळा घातली.

सुनाग व पुन्नाग देश शेजारीशेजारीच होते. कित्येक वर्षांपासून दोन्ही राज्यात सलोख्याचे संबंध नव्हते. या कारणामुळे जयचंद्राच्या अंगाचा भडका उडाला. तसा उदयन हा एक योग्य राजाच होता.

स्वयंवराचा सोहोळा संपतांच जयचंद्र मोठमोठ्याने ओरडून म्हणू लागला–"या असमर्थ मूर्खाला चंपावतीने वरमाळा कां घातली, मला कळत नाही. हे स्वयंवर म्हणजे नुसतं नाटकच आहे! फसवेगिरी आहे! इतर राजांनी मुकाट्यानं हे नाटक पाहून गप्प राहतां कामा नये!"

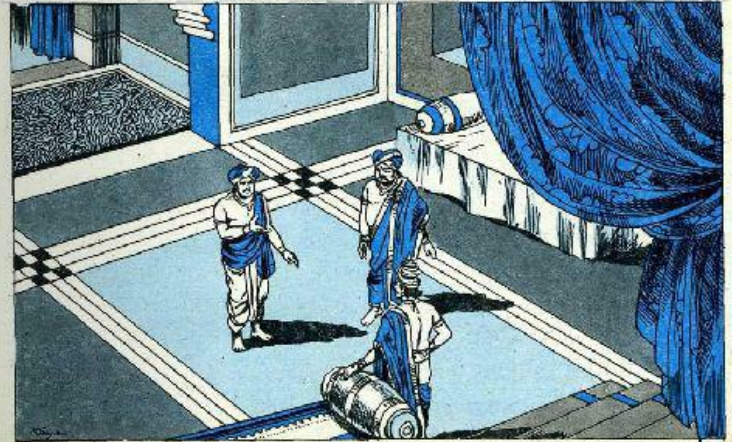
ते ऐकून उदयनच्याबरोबर आलेले त्याचे सरदार वगैरे चिडले व त्यांनी जयचंद्राची खोड मोडण्याचे ठरविले? स्वयं-वराला आलेल्या इतर राजकुमारांनासुद्धा जयचंद्राची ती वागणूक मुळीच आवडली नाही. परंतु उदयन एकटा शांत होता व म्हणाला–"जयचंद्रा! तू एका राज्याचा राजा आहेस. तू हे सर्व बोलणे तुला शोभत नाही. समर्थ पुरुष वायफळ गप्पा करीत नाहीत, काय तो आपला प्रताप दाखवितात, तुला हे माहीत नाही का?"

"ते ऐकून तेथे हजर असलेले सर्व लोक हसू लागले. द्वंद्वयुद्धात उदयन अजिंक्य आहे ही त्याची ख्याती होती. म्हणून जयचंद्र त्यावेळी काहीएक बोलला नाही. तो आपल्या राजधानीत परतला आणि त्याने युद्धासाठी तयारी सुरू केली.

उदयनला ही बातमी हेरांकडून कळली. त्याला युद्ध करणे योग्य वाटलं नाही. तरी त्याने राज्याच्या रक्षणासाठी आवश्यक ती सर्व तयारी सुरू केली व त्याच बरोबर युद्ध टाळण्यासाठी आवश्यक ते सर्व प्रयत्नही चालू ठेवले. त्याने जयचंद्राकडे राज-दूताला पाठविणे योग्य होईल असे ठरवून त्याप्रमाणे एकाला पाठविलेही, त्याने पत्रात लिहिले होते–"जयचंद्रा! तुझं आणि माझं वैर वाढलं तर आपल्या दोघांच्या प्रजेचे फार नुकसान होईल. ते मला योग्य वाटत नाही. म्हणून तुला माझी एवढीच विनंती आहे की आपण सलोख्याने राहणेच श्रेयस्कर होईल, तू युद्धाचा विचार सोडून दे!"

उदयनचे ते पत्र वाचून जयचंद्र मोठ्याने हसला व त्याने, उदयनने पाठविलेल्या दूताचा अपमान केला. परंतु जयचंद्राचा मंत्री त्याला म्हणाला–"प्रभो! उदयन भितरा किंवा कापुरुष नाही. आपण या गोष्टीचा विचार करावा. शिवाय आपल्या प्रजेच्या मनात उदयनच्या विषयी राग असेल तरच आपण पुन्नाग देशावर स्वारीचा विचार करावा!"

पुढे काही दिवसांनी जयचंद्राला, चंपा-वतीकडून गुप्तपणे एक पत्र आले. त्यातला मजकूर असा होता–"स्वयंवरसमयीं मी

उदयनला वरमाळा घातली ती माझी चूक झाली, हे मला आतां कळले आहे. परंतु त्यात काही विशेष बिघडले नाही. मी पुन्नाग देशाची राणी असल्या कारणाने मला किल्लघातल्या सर्व गुप्त गोष्टींची चांगली माहिती आहे. तू मला राणी म्हणून मान्य करणार असशील तर मी तुला पुन्नाग देशाचा राजा करीन. पुन्नाग देशाच्या सीमेवर मी तुझी वाट पाहाते आहे, मला निराश करू नकोस!"

मूर्ख जयचंद्राने ते पत्र आपल्या मंत्र्याला सुद्धा दाखविलं नाही आणि मोजक्या लोकांना बरोबर घेऊन दोन्ही राज्यांच्या सीमेवर गेला आणि उदयनच्या सैनिकांच्या हाती कैद झाला. उदयन त्याला आदर-पूर्वक आपल्या राजवाड्यात बोलावून घेऊन गेला आणि त्याच्या उतरण्याची उत्तम व्यवस्था करून दिली.

त्यानंतर उदयनने सुनाग देशाच्या मंत्र्याला खालील पत्र लिहिले: "तुमचा राजा जयचंद्र माझ्या कैदेत आहे. ही बातमी आपण तूर्त गुप्तच राहू द्यावी. आपल्या राजाच्या जिवाला कोणत्याही प्रकारे अपाय होणार नाही, याची हमी मी देतो. तो काही दिवस आमचा एक पाहुणा म्हणून राहून परत स्वदेशी येईल. मध्यंतरी आपण, युद्धाची तयारी चालू असल्यास ती बंद करावी आणि प्रजेच्या हिताची कामे करावीत. जयचंद्राने प्रजेच्या मनात विषबीजे पेरली असल्यास ती समूळ उपटून काढावी आणि शेजारच्या राजांशी स्नेहसंबंध वाढतील असे प्रयत्न चालू ठेवावेत. आपले परस्परांशी युद्ध झाले तर त्यात कोट्यावधी रुपये नष्ट होतील व प्राणहानी होईल ती निराळीच. आपण आपल्या प्रजेच्या हिताची कामे करावीत यासाठी मी आपल्यातर्फे दहा कोटी वराह (सोन्याची नाणी) देऊ शकेन. आपण युद्ध थांबविण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नाचें प्रत्यक्ष फळ म्हणून मी ही रक्कम पाठवीन."

ते पत्र वाचून जयचंद्राचा मंत्री चकित झाला. उदयनचा थोरपणा त्याला कळला. त्याने आपले महाराज राजधानीत नाहीत असे कळू न देता राज्यकारभार चालू ठेवला. नंतर त्याने उदयनने पाठविलेल्या पैशाचा उपयोग करून उदयनच्या नावे प्रजेच्या हिताची अनेक कामे चालू केली.

उदयनने जयचंद्राला सहा महिने आपला बंदी म्हणून ठेवले. त्या अवधीत त्याने जयचंद्राला त्याच्या हिताच्या कित्येक गोष्टी सांगितल्या. शेवटी त्याला बंदीमुक्त करते वेळी मंत्र्याच्या नावी त्याने जे पत्र लिहिले होते त्या विषयी सविस्तर सांगून म्हणाला–"जयचंद्रा! तू माझ्या नजरकैदेत आहेस ही गोष्ट मी किंवा तुझ्या मंत्र्याने या कानाची त्या कानाला कळू दिलेली नाही. तू आपल्या राज्यात वेष पालटून जा. तुझी प्रजा माझ्याविषयी काय म्हणते आहे, तू स्वतः पहा. तिचा माझ्यावर राग असेल तर तू माझ्याशी युद्धाला ये. तुला ते नको असेल तर आपण दोघे द्वंद्वयुद्ध करू या."

जयचंद्र वेष पालटून स्वदेशी गेला. तो जेथे जेथे गेला तेथे तेथे त्याला उदयनची प्रशंसाच ऐकायला मिळाली. उदयनच्या नावे देशात अनेक जागी विहिरी, सरोवरे, धर्मशाळा व दवाखाने त्याला दिसले. सुनाग देशाच्या प्रजेच्या मनात पुन्नाग देशाविषयी प्रेमादरच जयचंद्राला पहायला व ऐकायला मिळाला.

जयचंद्र राजधानीत गेला व त्याने मंत्र्याला भेटून विचारले–"हे सर्व काय व कसे झाले?"

आपले महाराज स्वदेशी सुखरूप पोचले याचा मंत्र्याला परमानंद झाला व म्हणाला–"म्हणजे उदयनने दिलेले वचन पाळले म्हणावयाचे!"

तेव्हां जयचंद्र रागाने म्हणाला–"तू माझ्या शत्रूची प्रशंसा करतो आहेस? तू राजद्रोही आहेस!"

मंत्री म्हणाला–"महाराज! प्रजा सुखी असेल तरच ना राजाला कीर्तिलाभ होतो! युद्धामुळे प्रजेचे नुकसानच होते. गेले सहा महिने मी प्रजेच्या हिताची अनेक कामे करू शकलो. युद्धाची तयारी करण्याचे सोडले म्हणून पैसा वांचला. शिवाय उदयनने सुद्धा पैशाचे सहाय्य केले. म्हणून प्रजेच्या हिताची अनेक कामे मला सहजी करतां आली. प्रजा आतां सुखी आहे. आपल्याला बंदी केले असूनही उदयनने कधी आपला अपमान केला नाही किंवा आपल्या राज्यावर चालून आला नाही. उलट त्याने स्वखर्चाने आपल्या प्रजेच्या हिताची अनेक कामे केली. तेव्हां आपण त्याच्या या थोरपणाकडे पहावे, एवढीच माझी विनंती आहे."

आपला देश सुखी असल्याचे जयचंद्राने प्रत्यक्ष पाहिले होते. मंत्री म्हणाला ते ऐकून त्याला ज्ञानबोधही झाला. त्याने लगेच हे पत्र उदयनच्या नावी लिहून पाठविले–"मित्रवर्या! माझ्या प्रजेचे प्रेम तूच माझ्याहून जास्त संपादन केले आहेस. प्रजेच्या मनात पालट आणणे हे राजाच्या हातात असते, हे तू प्रत्यक्ष दाखविले आहेस. मी यापुढे तुझ्याशी युद्ध किंवा द्वंद्वयुद्ध करण्याचा विचार मनातून काढून टाकला आहे. तू एकदां माझ्या राज्यात येऊन माझं आतिथ्य स्वीकारावेंस, अशी मी या पत्राद्वारे तुला विनंती करीत आहे!"

ते पत्र वाचून उदयनला परमानंद झाला. सुनाग व पुन्नाग देशांमधली मैत्री चिरकाल वाढतच राहिली.

[१३]

[गुहेत लपलेल्या समरसेनला व्याघ्रदत्ताच्या अनुयायांनी अकस्मात बंदी बनविले. व्याघ्रदत्ताने त्याला शाक्तेयाबद्दल व त्याच्या त्रिशूळाबद्दल प्रश्न विचारले. 'आपल्याला कांहीच माहीत नाही' असे समरसेनने सांगितल्यावर व्याघ्रदत्ताने त्याला मारावयाचे ठरविले. परंतु त्यारात्रीं दोघां अनोळख्या सैनिकांनी त्याला बंधमुक्त केले. त्यानंतर–]

समरसेन व त्याला सोडविणारे ते दोन सैनिक त्या खेड्यांत आले, तो तेथील परिस्थिती अतिशय गडबडगोंधळ असलेली दिसली. विषारी तलवारी घेतलेले व्याघ्रदत्ताचे अनुयायी त्या गांवातील घरन्‌घर धुंडाळीत होते. बरेचसे गांवकरी भिऊन जाऊन वाट फुटेल तिकडे पळून जाऊं लागले.

"शिवदत्त कुठेय? सांगा!" असे मोठ्याने ओरडत ते सेवक सापडेल त्याला विचारीत होते. "आम्हाला माहीत नाही" असे म्हणणाऱ्यांवर नाना अत्याचार करीत होते.

आणि थोडेसे पुढे आल्यानंतर समरसेनला व त्याच्या बरोबर असलेल्या दोघां सैनिकांना हे भयंकर दृश्य दिसले. म्हणून सरळ गांवात न जातां ते तिथेंही जरा आडबाजूस असलेल्या एका झाडाआड लपून त्या गडबडीचे निरीक्षण करू लागले.

'शिवदत्त कोण बरे असावा?' अशी शंका समरसेनच्या मनांत आली. "हा शिवदत्त कोण हे तुम्हाला माहीत आहे का? तसेच त्याच्या करिता या गावकन्यांना त्रास देणारे हे अनुयायी व्याघ्रदत्ताच्या गटातीलच ना?" असे त्याने बाजूसच असलेल्या दोघां सैनिकांना विचारले.

"ते शोधीत असलेला शिवदत्त आमचा नायक असून त्याच्या आज्ञेमुळेच आम्ही तुम्हाला तुरुंगांतून सोडवून आणले आहे. गांवाला विभत्स स्वरूप देणारे हे लोक व्याघ्रदत्ताचे अनुयायी आहेत", असे त्या सैनिकांपैकी एकाने उत्तर दिले.

हे उत्तर ऐकून समरसेनचे समाधान तर झाले नाहीच उलट अतिशय आश्चर्य मात्र वाटले. शिवदत्ताने त्याच्याकडून कसल्या तऱ्हेच्या सहाय्याच्या अपेक्षेने त्याला बंदीगृहातून सोडविले असावे हे त्याला समजले नाही. एवढेच नव्हे तर शिवदत्त व व्याघ्रदत्त यांच्यांतील वैमनस्याचे कारण काय असावे हे देखील त्याला समजले नाही.

बाजूसच असलेल्या दोघां सैनिकांना समरसेनने विचारले—"तरमग, आता आपण काय करावयास हवे आहे?" दोन्ही सैनिक मूकपणे एकमेकांची तोंडे बघू लागले. त्यांचे या पुढील कर्तव्य कोणते हे न कळल्यामुळे ते दोघेही गोंधळलेले होते.

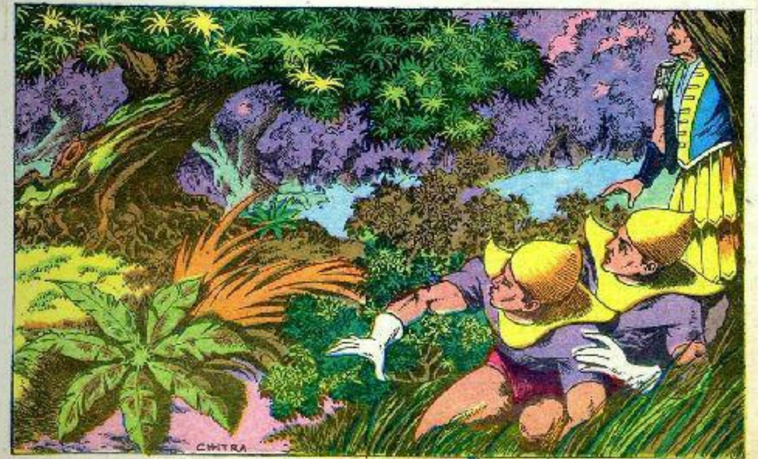
थोडावेळ काहीतरी विचार केल्यानंतर त्यांच्यापैकी एकजण म्हणाला—"अहो! शिवदत्ताने तुम्हाला इथेच घेवून येण्यास सांगितले होते. तुमच्याशी मैत्री करण्याच्या विचारानेच त्याने आम्हाला या कामगिरीवर पाठविले. परंतु तो रहात असलेल्या या गांवाचे रहस्य व्याघ्रदत्ताला माहीत झाल्याचे दिसते. म्हणूनच त्याचे अनुयायी संपूर्ण गांवाची खडसून तपासणी करीत आहेत. शिवदत्ताला या संकटाची आगामी सूचना मिळाल्यामुळे तो इथून दूसरीकडे कुठेतरी पळून गेला असावा असे दिसते."

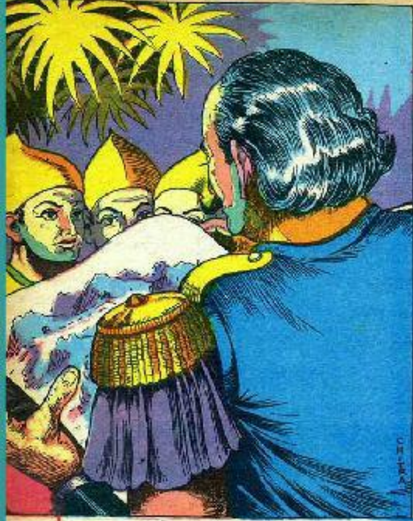
शिवदत्त इथून पळून जाऊन दूसरीकडे कुठे लपून बसला आहे हे कळले नाही तर आपण या संकटांत आयतेच सांपडू असे सैनिकांना व समरसेनला कळून चुकले. 'आतां पुढे काय?' अशा विचारात ते गढले असतां पाठीमागून एक बारीकशी शीळ त्यांच्या कानीं पडली, त्या सरशी तिघांनीही त्या बाजूस दृष्टी वळविली. दूरवर एका उंच झाडाच्या शेंड्यावर लपून बसलेली एक व्यक्ती त्यांच्या दिशेने हात हलवीत शीळ घालीत होती.

झाडावरून शीळ घालीत खुणा करणारी ती व्यक्ती आपला मित्र का शत्रू अशी शंका समरसेनच्या मनांत आली. परंतु या प्रांतात तो अगदी नवखा असल्यामुळे त्याच्या बरोबर असलेले दोघे जसं करावयास सांगतील तसं करण्याशिवाय दूसरा मार्ग नाही असें त्यास कळून चुकले.

त्याच्याबरोबर असलेल्या सैनिकांपैकी एकाने मोठ्याने शीळ घातली. त्याला प्रत्युत्तर म्हणून झाडावर लपून बसलेल्या व्यक्तीने दोनदां शीळ घातली.

"तो आपला मित्रच आहे. रहस्य संकेत त्याने ओळखला. तो शिवदत्ताच्या सेवकांपैकीच दिसतोय. त्याच्या सेवकांशिवाय हा संकेत इतर कुणालाही माहीत नाही. आतां चला. विलंब लावू नका." असे एक सैनिक म्हणाला. ह्यांना पहाताच

तो माणूस झाडाच्या शेंड्यावरून खाली उतरून आला.

नवीन सैनिक, गांवाच्या दिशेला एकदा बघून म्हणाला–"तुमच्यासाठीच शिवदत्ताने मला राखण ठेवले होते. आज पहाटेच व्याघ्रदत्ताच्या सेवकांनी गांवावर हल्ला चढविला. ही बातमी शिवदत्ताला त्याच्या गुप्तचरांकडून आधीच समजल्यामुळे शिव-दत्त आपल्या अनुयायांबरोबर पळून गेला."

त्याचे भाषण ऐकल्यानंतर सर्वांच्या जीवांत जीव आला. परंतु शिवदत्त सध्या कुठे आहे? त्याला कसे भेटायचे असे विचार त्यांच्या मनांत येऊं लागले.

"हा समरसेन आहे. व्याघ्रदत्ताच्या तावडीतून याला सोडवून आणीत आहोत. शक्य तेवढे लवकर याला घेवून शिव-दत्ताला भेटावयाचे आहे. तो कुठे आहे, हे तुला माहीत आहे काय?" असे एका सैनिकाने त्याला विचारले.

यावर–"तो कुठे आहे हे त्याने मला कळविले नाही. परंतु नकाशा असलेला हा कागद त्याने माझ्या हाती दिला. या-मध्ये 'तो असलेल्या ठिकाणाची खूण केलेली आहे' असे तो म्हणाला होता. तो नकाशा तुम्ही पारखणे चांगले. मला तो काही समजला नाही." असे म्हणत कापडामध्ये गुंडाळी करून ठेवलेला एक कागद काढून त्याने तो समरसेनला दिला.

समरसेनने तो कागद उलगडला व नीट पारखून पाहिला. त्यांत डोंगरांमध्ये दडून बसलेली कांही घरे, विहिरी, तळी यांची चित्रे होती. प्रत्येक चित्राखाली त्यांची नांवेसुद्धा लिहिलेली होती. परंतु शिवदत्त कोणत्या ठिकाणी लपलेला आहे हे समजण्यासाठी त्यांत कुठल्याही प्रकारची खूण केलेली नव्हती.

"शिवदत्त डोंगरांमध्ये लपलेल्या या गुहांच्या दिशेने पळाला आहे. परंतु संक-टांत सापडलेला तो अशा ठिकाणी कां दडला आहे हे मात्र मला समजले नाही.

तेव्हा आतां आपण तिकडे जाण्याखेरीज दुसरा पर्याय नाही." असे समरसेन म्हणाला.

त्यावर सर्वांनी सम्मती दर्शक डोके हलविले. आता त्या नकाशाप्रमाणे, त्या ठिकाणी पोचण्याचा मार्ग काढण्याचे काम समरसेनवर पडले. त्याने एकदा त्या गांवाकडे पाहिले. सगळे गांव आगीच्या आहारी जात होते. व्याघ्रदत्ताचे अनुयायी आरडत-ओरडत, विनोद करीत असल्या-सारखे उड्या मारीत होते.

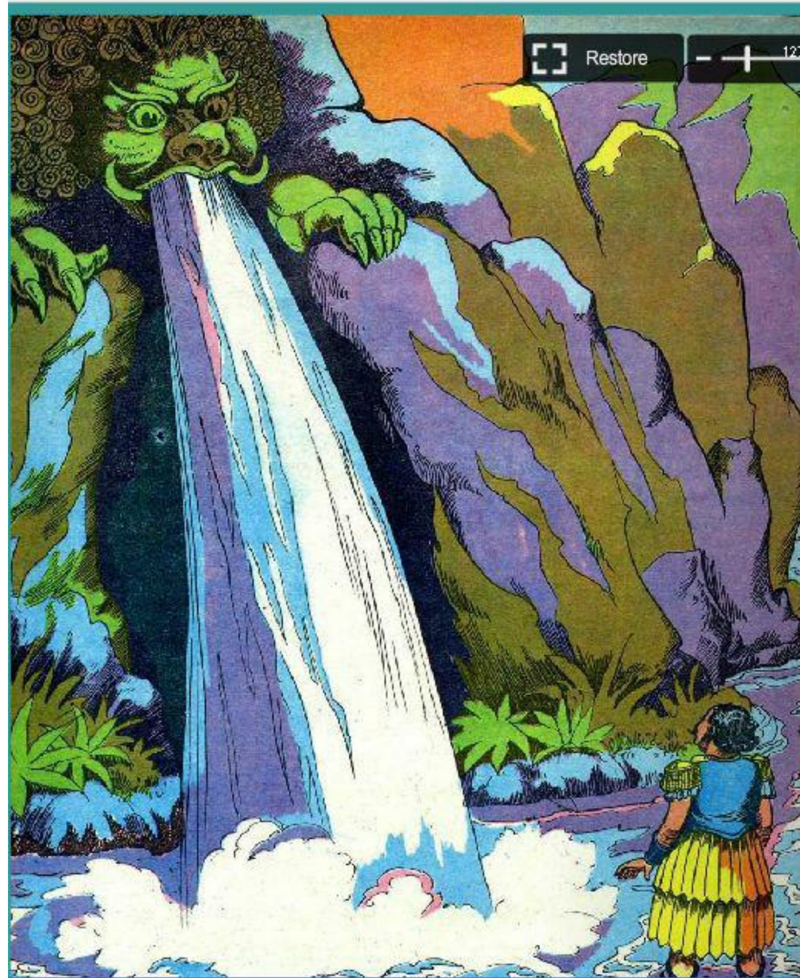
ते पाहून समरसेनला अतिशय राग आला. परंतु त्याच्याजवळ असलेल्या अगदी मोजक्या सैनिकांच्या भरोशावर व्याघ्र-दत्ताच्या अनुयायांचा सामना करणे किती धोक्याचे होते हे त्याला माहीत होते. म्हणून लगेच निघून शिवदत्ताला ताबडतोब भेटावयास हवे होते. त्याच्याकडून त्याला ज्याची माहिती करून घेता येईल असे कांहीतरी मुख्य रहस्य असायलाच हवे...

असा विचार करून समरसेनने एकदा परत नीट बघून घेतले व सैनिकांच्या पुढे जाऊन वाट काढूं लागला. नकाशांत दाखविलेल्या दिशेस अनुसरून जागरुकतेने जायला हवे होते. एवढेच नव्हे तर वाटेत व्याघ्रदत्ताच्या अनुयायांच्या नजरेत येणार नाही याचीही खबरदारी घ्यावयास हवी होती.

थोडे दूरवर रानांतून चालत जाऊन सर्वजण एका डोंगराळ प्रदेशांत पोचले. तो प्रदेश लहान-मोठ्या डोंगर-रांगांमुळे उंच सखल होता. कुठेही लोकवस्तीचा मागमूस नव्हता की पायवाटेची खूण देखील नव्हती.

समरसेन पठारासारख्या एका उंच व सपाटजागी चढून चारी बाजूस पाहूं लागला. डोंगर उताराला लहान लहान डोंगरांचे सुळे मात्र दिसले. एका ठिकाणी थोडी सपाट जागाही दिसली. जर आधी त्या जागीं पोचता आले तर कदाचित त्यानंतर पुढे जाण्याचा मार्ग सापडणे शक्य होईल अशी आशा समरसेनला वाटू

लागली. परंतु काही झाले तरी नकाशावरील खुणांवरून शिवदत्तापर्यंत पोचूं शकणे फार अवघड आहे असे त्याला वाटले.

सर्वजण डोंगरावरून डोंगर उतारावर आले. तो सर्व प्रदेश लहान-मोठ्या खडकांमुळे खडबडीत तर होताच पण कांटेरी झुडुपांमुळे फ़ारच भीषण वाटूं लागला होता. नकाशांत शिवदत्ताने दाखविलेली घरे म्हणा किंवा तिथे जाण्याचा मार्ग दाखविणाऱ्या खुणा म्हणा, कुठेही नव्हत्या.

समरसेन व त्याचे सोबती आणखी थोडे पुढे गेले असतां त्यांना आश्चर्याबरोबर भीती वाटायला लावील असे एक दृश्य दिसले.

उंच असलेल्या एका डोंगराच्या कडेने एक मोठ्ठी जलधारा एका राक्षसाच्या तोंडांतून मोठा ध्वनी करीत खाली पडत होती. डोंगराच्या खडकातून राक्षसाकाराचे ते डोके सुंदर रीतीने घडविलेले होते. बघणाऱ्यांना ती जलधारा एका भयंकर अशा राक्षसाच्या तोंडातून उडी घेत आहे की काय असे वाटत होते.

आश्चर्यचकित झालेला समरसेन "हे तर फारच अचंबा वाटावा असे आहे! सभोवताली कुठेही मानववस्तीचा मागमूस नसला, तरी देखील डोंगरावरील खडकांत हे राक्षसाचे डोके कोरणारा कोणीतरी

माणूसच असावा याबद्दल यत्किंचित ही शंका घेण्याचे कारण नाही." असे म्हणाला.

ते भयंकर दृश्य पाहून सैनिक तर मौन धारण करून स्तब्ध झाले. नीट पाहिल्यानंतर त्या जलपातामागे एक भुयार असल्याचे समरसेनच्या लक्षांत आले. बहुतेक त्या मार्गानेच शिवदत्त पळून गेला असावा अशी शंका समरसेनास आली. जलपातामागील प्रदेश अतिशय सुरक्षित असा होता. कुणालाही शंका येण्याचे कारण नव्हते.

समरसेनने परत एकदा तो नकाशा काढून पाहिला. त्यात एके ठिकाणी धबधब्याची खूण त्याला दिसली. 'आपणास

आलेली शंका खरी ठरली तर!' असे त्याला वाटले. सैनिक मागाहून येत होते. तो गुडघ्या एवढ्या पाण्यातून चालत जाऊन जलपाताच्या मागे असलेल्या भुयारांत शिरला. भुयारात काळाकुट्ट अंधार होता. भिऊन माघारी न फिरतां समरसेन अजून थोडा पुढे गेला तेव्हा बारीकसा उजड दिसू लागला. यानंतर डोळे दिपवील अशा सूर्यप्रकाशामध्ये एक समतल प्रदेश दिसला. त्याच्या सभोवती उंच असे डोंगर उभे होते!

समरसेन व सैनिक भुयारांतून बाहेर आले. 'तिथे मोरांचे थवेच्या थवे त्यांच्या दृष्टीस पडले. कांही मोर, पिसारा पसरवून नाचत होते, तर काही हवेमध्ये उडत केका करीत होते.

"इतक्या मोरांना एकाच ठिकाणी मी कुठेही पाहिले नाही!" समरसेन आश्चर्याने म्हणाला–"असा जलप्रपात किंवा असे मोरांचे थवे तर आम्ही कधीच पाहिले नव्हते!" त्याच्याबरोबर असलेले सैनिक म्हणाले.

थोडा वेळ त्या मोरांचा नाच बघत त्यांनी आनंदांत घालविला. नंतर पुढे निघाले. थोड्याच वेळांत ते एका डोंगर गुहेच्याजवळ पोचले, इतक्यात त्यांना हत्तीचा भयंकर असा चित्कार ऐकू आला. सर्वजण आतां कुणीकडे बरे जावे, असा विचार करीत आहेत तोच गुहेतून एक हत्ती वेगाने बाहेर आला.

हत्तीला चित्कार करीत येत असलेला पाहूनच समरसेन व सैनिक सैरावैरा पळू लागले. पळत जाऊन समरसेन एका मोठ्या खडकाआड लपला. हत्तीचे असे आकस्मिक रीतीने भुयारांतून बाहेर उडी घेणे याचा अर्थ असा की त्याला तिथे कुठल्या तरी प्रबल अशा शत्रूकडून संकटाची शंका वाटली असावी, असे समरसेनला वाटले.

हत्तीलाच भ्यायला लावणारा कोणता प्राणी भुयारात असावा बरे? शिवदत्ताने नकाशांत केलेल्या खुणांचा आपण बरोबर अर्थ घेतला नाही की काय? अशी शंका समरसेनच्या मनांत डोकावली. (क्रमश:)

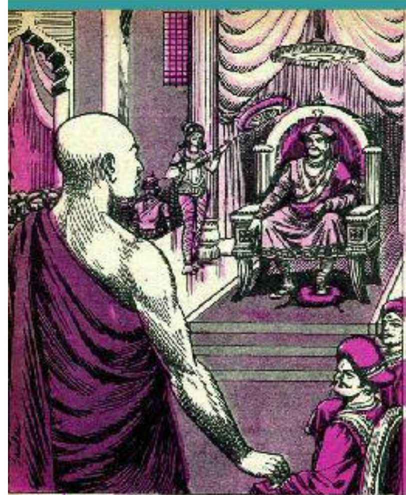

डोळे उघडले

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू कोणासाठी एवढे कष्ट सहन करीत आहेस मला माहीत नाही. तसा मनाचा निश्चयच करून कोणी कोणासाठी एवढा त्याग करायचा म्हटला तरी तो होत नाही. त्याचं उदाहरण म्हणून मी तुला श्रीपुरचा राजकुमार कामपाल याची गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

श्रीपुरचा राजा गुणवर्धन याला कामपाल नावाचा मुलगा होता. तो आजारी पडला आणि त्याने अंथरूणच धरले. राजवैद्यांनी प्रयत्नांची पराकाष्ठा केली.

परंतु मुलगा दिवसेदिवस अशक्तच होत गेला. अशा परिस्थितीत एक बौद्धभिक्षू राजाच्या दरबारात आला. राजाने त्याचे यथाप्रकारे आदरातिथ्य केले आणि नम्रपणे म्हणाला–"महात्मन्! साक्षात् गौतमबुद्धच स्वतः आल्यासारखे आपण आलां आहां. आपण आमच्या या मुलाला मृत्यूच्या दाढेतून वांचवावे!"

बौद्धभिक्षू म्हणाला–"राजा, तुझा मुलगा मृत्युशय्येवर असल्याचे ऐकून त्या काळजीत तुझी राज्यव्यवस्था बंद पडल्याचे मला कळले. तुझा मुलगा जिवंत रहावा असे मनापासून कोणाला वाटत असेल तर तो नक्कीच वांचेल. त्यात मला तरी शंका नाही."

"असं काय म्हणतां भिक्षू? माझा मुलगा वांचावा, असं न इच्छिणारा माझ्या राज्यात कोणीच नसेल. सर्व, तो दीर्घायू व्हावा हेच इच्छित आहेत!" राजा म्हणाला.

"फक्त इच्छा असून काय उपयोग? राजकुमार जिवंत रहावा असे खरंच वाटत असेल तर आपलं आयुष्य त्याला देऊन स्वतःचा जीव गेला तरी मरणाला तयार असलं पाहिजे!" भिक्षू म्हणाला.

भिक्षू म्हणाला ते ऐकून राजाच्या मनात हे विचार चालू झाले : "हे होणे शक्य असेल तर मी आपले आयुष्य आपल्या मुलाला देईन. परंतु मी डोळे मिटतांच हा एवढासा मुलगा मोठा होऊन राज्यकारभार केव्हां पाहणार? तोंपर्यंत त्याचा सांभाळ कोण करणार? मी मरतांच त्याच्या चारी बाजूला कित्येक कट होतील. म्हणून मी आपल्या मुलासाठी मरणं खात्रीनेच निरर्थकच होणार!"

राणीच्या मनात हे विचार चालू होते :

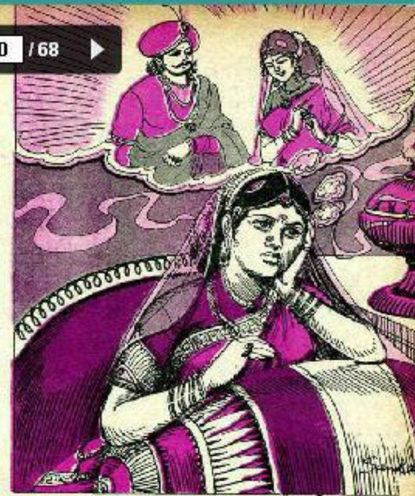
"माझ्या लाडक्याला मी आपलं आयुष्य दिल्यावर तो जगला तर मला आनंदच होईल! परंतु मी मरतांच राजा लगेच दुसरं लग्न करून घेणार. माझ्या मुलाला सावत्र आई छळणार. राजा नव्यातरण्या बायकोच्या फंदात पडून माझ्या मुलाला मारहाण करायला मागेपुढे पाहणार नाही. त्याला सावत्र भाऊ होणार. मग राज्यात जी भाऊबंदकी होईल तिचे दुष्परिणाम कोणाला माहीत नाहीत? तेव्हां मी मरून आपल्या मुलाला आपले आयुष्य दिल्याचा काय फायदा? मी जिवंत राहिले तर मला आणखी मुलं नाही का होणार? मी काही अजून म्हातारी झाले नाही!"

प्रधानाच्या डोक्यात हे विचार चालू होते :

"मी या राजाच्या व राज्याच्या रक्षणार्थ हजार डोळ्यांनी पहारा देतो आहे, म्हणून दोघांचं रक्षण होतं आहे. जवळपास माझ्या शौर्यपराक्रमाची व चातुर्याची माहिती असल्यामुळेच तर कोणी राज्यावर वांकडी नजर टाकीत नाही! महाराजांचे सामर्थ्य किंवा दक्षता यांची भीती कोणाला नाही! माझी कीर्तिचंद्रिका वाढत असतां या एवढ्याशा जिवासाठी मी आपलं आयुष्य देणं शुद्ध अविवेकच होईल! माझं भवितव्य उज्वल आहे! या मुलाचं प्रारब्धच संशयास्पद आहे!"

सेनापतीच्या डोक्यात हे विचार चालू होते :

"मी या राज्याच्या रक्षणार्थ आपलं सर्वस्व अर्पण करायला सिद्धच आहे! मला फक्त वीरगतीचीच कामना आहे! हे प्राणदान म्हणजे खुळेपणाच झाला! राज-

कुमाराचे सर्व नातेवाईक गप्प असतां मी चोंबडेपणा करणे योग्य नाही!"

दरबारातील सर्वांना राजकुमार जगला काय आणि मेला काय सारखंच होतं. ते सर्व वरकरणी प्रेमादराचं नाटकच तर करीत होते बौद्धभिक्षू बराच वेळ कोणी काय बोलतो का, त्यांच्या तोंडाकडे पहात राहिला. नंतर म्हणाला–"राजा, पाहिलंस ना! तुझी समजूत चुकीची ठरली. तुझा मुलगा जगावा म्हणून मनापासून इच्छिणारा तुमच्या पैकी एकही दिसत नाही!" असे सांगून तो निघून गेला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, आतां तूच सांग, तो असहाय्य

मुलगा मरणाला टेपला असतां तो वांचावा असं वाटणाऱ्यापैकी एकही जण आपलं आयुष्य त्याला द्यायला तयार नव्हते. याचं कारण काय? इतर सर्व प्रेमसहानुभूतीचं सोंग करीत होते असं म्हटलं तरी त्याचे आईबाप स्वत: आपलं आयुष्य त्याला द्यायला कां 'कां कूं' करीत होते? माणसाच्या इच्छा, अपेक्षा व अंत:करण ही एक नसतात का? त्यात खोटेपणाच असतो का? सर्वांचं जिणं हे लबाडीचंच म्हणावयाचं का? ह्या शंकाचं समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिलं नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकलं होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"माणसाच्या इच्छा व अपेक्षा आणि अंत:करणातील गोष्ट ह्यात सर्व खोटेपणाच असतो असे नाही. जगात एकासाठी दुसऱ्याला दु:ख होते, एकाच्या आनंदाचा वांटेकरी दुसरा होतो, मुलांवर आईवडिलांचं वात्सल्य प्रेम आणि मुलांच्या मनात आईवडिलांविषयी प्रेमादर, हे सव मानव जीवनातले अनमोल असे गुण आहेत; या गुणांमुळेच मानव-जीवनाला सौंदर्य लाभते. परंतु माणसा-माणसातील ही प्रेमबंधने, खरं पाहिलं तर, आयुष्यभर राहणारीच नाहीत का? आईवडील आपल्या मुलांना आपल्या जीवनांतील एक भागच म्हणून त्यांच्या योगक्षेमाची काळजी वहात नाहीत का? कोणासाठी कोणी आपलं आयुष्य देणं ही केवळ भावुकपणाची 'अती'च किंवा अविचारच होईल. शांतपणे बौद्धिक दृष्ट्या विचार केल्यास त्यात मानव जीवनाचं थोर मूल्य असं काहीच नाही! उदाहरणार्थ राजा व राणीने भावूकपणे काही न करतां आपल्या बुद्धीचा उपयोग केला असं नाही का म्हणतां येणार? त्यात स्वार्थ किंवा कुतर्क म्हणण्यालायक काहीच नाही!"

अशा तऱ्हेनें राजाचं मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

लक्षात आलेली चूक

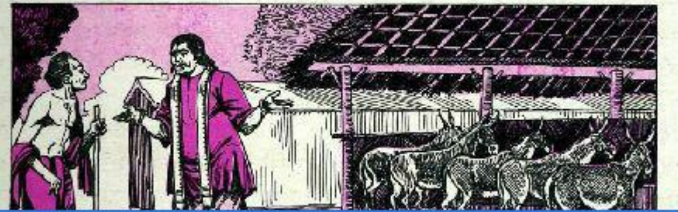
गावात कधी हे काम कर तर कधी ते काम कर, अशी काही काळ आकाशवृत्ती करीत राहिल्यावर रंगाने गाढवं विकत घेऊन ती विकायचा धंदा सुरु केला. त्या धंद्यात त्याला चार पैसे मिळू लागले. एकदां गावातल्या सोमू नावाच्या थोड्या बऱ्या स्थितीत असलेल्या शेतकऱ्याने रंगाला बोलाविले आणि म्हणाला–"काय रे रंगा! गणपतशेट सावकाराच्या समोर माझं एक खोपटं आहे ना, ते गाढवं बांधायला हवं तर घे! भाडंबिडं द्यायची गरज नाही बरं का! आणि चालू दे तुझा व्यापार!"

रंगा आपली गाढवं तेथे घेऊन गेला. गाढवं दिवसभर गप्प राहायची. रात्र झाली की रेकू लागायची आणि गणपतशेटच्या घरच्या लोकांना झोप लागू द्यायची नाहीत. गणपतशेटने रंगाला बोलवून गाढवं आणखी कोठेतरी नेऊन ठेवायला सांगितलं. पण रंगा उद्धटपणे म्हणाला–"फुकटात मिळालेली जागा सोडून देऊ म्हणता?"

पुढे काही दिवसांनी मोठं वादळ आलं आणि ते खोपटं पडलं आणि चार गाढवं त्यात मेली. ती गावाबाहेर ओढून न्यायला पैसे नव्हते म्हणून रंगा गांवभर पैसे मागत फिरला. गणपतशेटकडे सुद्धा आला.

गणपतशेटने सहानुभूति दाखवीत रंगाला चाळीस रुपये दिले. रंगा चकित होऊन म्हणाला–"मालक या चार गाढवांना गावाबाहेर ओढून न्यायला चार रुपये पुरतील की! चाळीस रुपये कशाला हो?" "काही हरकत नाही रे, राहू देत! पुन्हा नवी विकत घेणार नाहीस का? आणि पुन्हां वादळ येणार नाही का?"

थोरामोठ्यांच्या भांडणात डोकं खुपसल्याबद्दल थोबाडीत मारून घेऊन रंगा उरलेली जिवंत गाढवं घेऊन आणखी एका जागी गेला आणि तेथे व्यापार करू लागला.

गर्विष्ठ जमिनदार

रामपूरच्या जमिनदाराला त्याच्या श्रीमंतीच्या गर्वाबरोबर चार चौघांमध्ये मोठा दानशूर म्हणवून घेण्याची आकांक्षासुद्धा फार होती. या कारणामुळे चार चौघे लोक असतांना कोणी त्याच्या समोर येऊन हात पसरला, तर म्हणे–"घरी ये की रे! तुला जे पाहिजे ते मागून घेऊन जा!

सर्व गावकरी म्हणत–"जमिनदार साहेब म्हणजे आमच्या गावचे कर्ण आहेत." परंतु खरं गुपित त्या जमिनदाराकडे जाऊन प्रत्यक्ष मागत त्यांना कळे. त्यांना काही मिळायचं तर दूर, माना खाली घालून घरी परतावे लागे.

"काय रे, वेळ अवेळ काही आहे की नाही? मी चार चौघांबरोबर बोलत असतां तोंड वेंगाडायला यायला तुला लाज नाही वाटली. आणखी हे पहा, मी तुला रिकाम्या हातांनी परत पाठविलं असं कोठे बोललास तर चामडी लोळवीन! खबरदार!" या शब्दात बजावून परतवी.

येणारे गरीब लोक एक चकार शब्द न बोलतां निघून जात, एवढेच नव्हे तर जमिनदाराविरुद्ध एक शब्दही कोणासमोर बोलत नसत. या गोष्टी ज्यांना माहीत नसत ते लोक मात्र जमिनदाराला दानवीरच समजत आणि जमिनदाराला गावातल्या रथोत्सवाच्या वेळी व इतर समयी बोलवून त्याला मोठा मान देत. एवढेच नव्हे तर त्याची कामं स्वतःवर ओढून घेऊन त्यामुळे होणारं नुकसान सुद्धा सहन करीत. अशा तऱ्हेने जमिनदाराला कीर्ती मिळे आणि त्याची कामे फुकटात निघत.

एके दिवशी लखुजी नावाचा एक गरीब शेतकरी दारिद्र्याच्या ओझ्याखाली वांकून गेल्यामळे व बायकापोरांना दोन वेळ खायला मिळत नसल्यामुळे नडलेल्या स्थितीत मदत मागण्यासाठी जमिनदाराकडे गेला. तेव्हां जमिनदार गावच्या पारावर चार लोक जमले होते तेथे बसलेला होता. चारी बाजूला लोक दूर उभे राहून जमिनदाराचे कृपाकटाक्ष त्यांच्यावर पडतील म्हणून वाट पहात हात बांधून उभे होते.

लखुजीने हात जोडून जमिनदाराजवळ त्याची दारिद्र्यदशा वर्णन करून सांगितली व दयेची भीक मागितली.

जमिनदार अगदी कीव आल्यासारखा त्याच्याकडे पहात सहानुभूति दाखवीत म्हणाला–"काय रे, इतकी अवस्था होईपर्यंत तू वाट पहात राहिलास? माझ्याकडे कां नाही आलास? अजून काही बिघडलं नाही. संध्याकाळी घरी ये आणि मी एक दुभती गाय देतो ती घेऊन जा."

जमिनदाराच्या औदार्याची लखुजीने मनोमन स्तुती केली.

त्या दिवशी संध्याकाळी तो जमिनदाराच्या घरी गेला तेव्हां जमिनदार साहेब दारातच होते. म्हणाले–"काय रे, तुला आपलं दारिद्र्य चवाठ्यावर दाखवायला गावचा पारच सांपडला वाटतं? घरी येऊन तू मागितलं असतंस तर मी काय मदत केली नसती? तुला दुभती गाय दान करायला तू कोणी दशग्रंथी ब्राह्मण आहेस वाटतं? चालू लाग, पुन्हां या बाजूला आलास तर पहा आणि ही गोष्ट जर का कोठे बोललास तर जीभ उपटून काढीन!"

हे सर्व बोलणारा दानशूर जमिनदारच ना? असा विचार करीत अवाक् होऊन लखुजी जमिनदाराकडे क्षणभर पहात राहिला. नंतर मान खाली घालून त्याने घराची वाट धरली. किती गरीब असला तरी लखुजी स्वाभिमानी होता. देतों, म्हणून सांगून द्यायचं तर दूरच, इतक्या कठोर शब्दात जमिनदाराने अपमान करावा, हे लखुजीला फार झोंबलं.

लखुजी बराच वेळ विचार करीत राहिल्यावर शेवटी त्याला काहीतरी चांगली युक्ती सुचल्यासारखी मान हलवीत बायकोला म्हणाला–"जमिनदार आपल्याला दुभती गाय देईल तिच्यामुळे आपलं जन्म-दारिद्रय जाईल असे मला कधी स्वप्नातही वाटले नव्हते. परंतु त्याने दान तर दिलेच नाही आणि माझा असा अपमान कां करावा? त्याला याचा चांगला धडा द्यायचा मी ठरविला आहे!"

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी योजल्या-प्रमाणे लखुजी जमिनदाराची गुरं चरत त्या हिरव्यागार कुरणाकडे गेला आणि दोन चांगल्या दुभत्या गाई घेऊन पारावर मंडळी जमतात तिकडे निघाला. ते पाहून जमिनदाराचा गुराखी जमिनदाराच्या कानावर ती गोष्ट घालण्यासाठी तेथे धावत गेला.

त्यावेळी पारावर जमिनदार मधोमध बसला होता आणि पुष्कळशी गावकरी प्रमुख मंडळी त्याच्या चारी बाजूला उभी होती. जमिनदार साहेब काहीतरी बोलत होते. तेथे थोडा आधी लखुजी व त्याच्या पाठोपाठ गुराखी आला.

लखुजी जमिनदाराला नमस्कार करून म्हणाला–"मालक, तुम्ही एवढी कृपा करून एक नाही या दोन दुभत्या गाई दिल्यात आणि तुमचा हा गुराखी मी चोरून आणल्या म्हणतो आहे! आपल्या कानावर ही गोष्ट घालावी म्हणून आलो आहे, मालक!"

जमिनदाराला तोंड दाबून बुक्क्यांचा मार बसल्यासारखे झाले.

सुखसमाधान

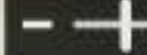
इटलीतील एका खेडेगावात दोघे शेतकरी रहात असत. दोघांना मुलं झाली. त्यांनी दोघांनी मिळून आपापल्या मुलांची नावे ठेवायची ठरवून बारशाची सर्व तयारी केली. एकाने आपल्या मुलाचे नाव फ्रँको ठेवले तर दुसऱ्याने जिराल्डो ठेवले. मुलांची ही नावे ठेवली तेव्हां बारशाच्या वेळी त्या नावाचे देव हजर असतात असा एक विश्वास त्या काळच्या लोकात होता. म्हणून दोघां शेतकऱ्यांनी जेवायच्या टेबलाजवळ दोन खुर्च्या जेवायला येणाऱ्या देवांसाठी रिकाम्या ठेवल्या.

बारशाची जेवणं आनंदाने चालू होती. अगदी शेवटी शेवटी दोघी देवी आल्या. दोघां देवींतली एक म्हातारी देवी होती. ती हंसतमुखाने येऊन फ्रँकोच्या आईच्या शेजारी येऊन बसली. दुसरी जिराल्डोच्या आईच्या शेजारी बसली.

म्हातारी देवी फ्रँकोला कुरवाळीत म्हणाली–"मी हा मुलगा दीर्घ आयुरारोग्य असलेला होवो असा आशीर्वाद देते आणि याला ही एक 'विचित्र बांसुरी' बारशाची भेट म्हणून देते. ही याने कधी वाजविली तर याची काळजी चिंता दूर होईल व हा सुखासमाधानाने राहील."

दुसरी देवी जिराल्डोच्या डोक्यावर हात ठेवीत म्हणाली–"मी या जिराल्डोला एक अत्यद्भुत भेट देते आहे. ही भेट असली म्हणजे हा नित्य ऐश्वर्यवान राहील. याला पैशाची गरज भासली की याने हे कातड्याचे पाकीट उघडून 'तांबे, चांदी व सोने' असे म्हणावे, पाकिटात तिन्ही धातूंची नाणी येतील. परंतु एक गोष्ट लक्षात असू द्यां, हे दर दिवशी फक्त एकदांच होईल बरं का!"

इटलीतील लोककथा

बारशाच्या भेटी देणाऱ्या दोघी देवी भेटी देऊन अंतर्धान पावल्या.

जिराल्डोच्या आईवडिलांना देवीने दिलेली भेट पाहून परमानंद झाला. फ्रँकोच्या आईवडिलांना मात्र आनंद वाटला नाही. दोघांची फार निराशा झाली. नित्य सुखा-समाधानाने राहलं तर त्यात विशेष फायदा असा काय? त्यात सुखासमाधानाने पोट भरणार आहे का, की खर्चाला काही मिळणार आहे? असं त्यांना वाटलं.

मुलं हळूहळू वाढू लागली. दोघे त्यांना मिळालेल्या भेटीचा उपयोग करून आनंदाने रहात होते, परंतु जिराल्डोला दररोज तीन धातूंची तीनतीन नाणी मिळत, ती पाहून फ्रँकोच्या आईवडिलांना हेवा वाटे. जिराल्डोच्या आईवडिलांना वाटें की ती फार मोठी मंडळी होऊ लागली आहेत आणि ती फ्रँकोच्या आईवडिलांकडे थोड्या उपेक्षेने पाहू लागली.

काही काळ लोटल्यावर दोघां मुलांना एका राजाच्या पदरी सैनिकांची नोकरी लागली. त्या राजाशी युद्ध करून शत्रूने त्याचा पराभव केला व त्याच्या दोघां सैनिकांना–फ्रँको व जिराल्डोला धरून आपल्या बागेत कामाला लावले.

कैदी झाला असूनही फ्रँको आपल्या जवळच्या बासुरीमुळे कधी दुःखी किंवा उदास झाला नाही. तो नेहमी सुखासमाधानानेच राही. जिराल्डो मात्र दररोज पैसे मिळत असूनही कधी सुखी दिसला नाही. एकदां तो राजाकडे गेला व त्याने त्याला 'कैदेतून सोडायला किती पैसे द्यावे लागतील' असे विचारले. ते ऐकून त्या राजाला हंसू आले. एका सामान्य शेतकऱ्याचा मुलगा पैशाच्या गोष्टी काय बोलतो आहे? तो, पाहुया तरी, असा विचार करून म्हणाला–"मला साठ सोन्याची नाणी दिली पाहिजेस!"

"मी वीस दिवसात ती नाणी तुमच्याकडे पोचती करतो." जिराल्डो म्हणाला, ते ऐकून राजाला आश्चर्यच वाटले. तो कसा देतो हे पाहू या तरी, असा विचार करून राजाने जिराल्डोवर बारीक नजर ठेवण्यासाठी काही हेरांना नेमले. जिराल्डो दररोज कातड्याच्या पाकिटांतून नाणी काढी, ते त्या हेरांनी पाहिले आणि राजाला कळविले. ते विचित्र पाकिट आपल्याजवळ असले तर आपल्याला पुष्कळ पैसे मिळविता येतील असे राजाला वाटले.

"तू साठ नाणी वीस दिवसात दिलीस तरी मी तुला सोडणार नाही!" राजा म्हणाला. तो पुढे म्हणाला–"तू ती नाणी दररोज तीनतीन देत राहिलं पाहिजेस. नाही तर तुला आणखी जास्त कठोर शिक्षा करीन."

नाइलाज झाल्याने जिराल्डो दररोज तीनतीन नाणी पाकिटातून काढून राजाला देऊ लागला. मध्यंतरी त्या राजाच्या मुलीला कोणतातरी आजार झाला. तो आजार कमी व्हायच्या ऐवजी

वाढतच गेला. त्यामुळे ती दिवसेदिवस खंगत गेली. हातापायाच्या काड्या झाल्या. ती काही खातच नसे. कित्येक वैद्यांचे किती औषधपाणी करूनही तिला आराम पडेना. शेवटी एका मंत्र्याने राजाला एक सल्ला दिला. म्हणाला–"आपल्या कैद्यांत फँको नावाचा एक कैदी आहे. तो नेहमी आनंदात असतो. त्याला विचारून पहावे, कदाचित तो काही युक्ती सुचवील!"

राजाने लगेच फँकोला बोलावून त्याला राजकन्येच्या आजाराविषयी सविस्तर सांगून त्याचा सल्ला विचारला. फँकोने आपली बांसुरी काढली व राजकन्येजवळ बसून गोड स्वर काढू लागला. राजकन्येच्या डोळयात आनंदाची एक लहर डोकावू लागली. तिने काहीतरी खायला द्यायला खुणेने सांगितले.

राजाने खूष होऊन फँकोला त्याच्या उपकाराबद्दल तुरुंगातून सोडले. फँको म्हणाला–"माझ्याबरोबर तुम्ही सर्व कैद्यांना बंदीमुक्त केलेत तर मला बरे वाटेल."

राजाला ते मान्य नव्हते. ते त्याने मान्य केले असते तर त्याला जिराल्डोकडून दररोज तीन नाणी मिळत ती बंद होतील ही भीती होती. परंतु फँकोने आग्रह धरला. काय वाटेल ते करून सर्वांना सुटका द्यावी अशी त्याने विनंती केली. म्हणून शेवटी फँकोमुळेच आपली मुलगी बरी झाली एवढ्यावर संतोष मानून त्याने सर्व कैद्यांना सोडून दिले.

फँको व जिराल्डो आपल्या गावी निघाले एका नदीकाठी येतांच जिराल्डोने आपले चामड्याचे पाकीट नदीच्या पाण्यात टाकून दिले. फँको चकित होऊन जिराल्डोकडे पाहू लागला.

"ते पाकीट मला नको, त्याच्यामुळे मला आयुष्यभर कष्टच कष्ट सहन करावे लागले, आनंद कधीच मिळाला नाही. देवीने तुला दिलेली भेटच जास्त चांगली आहे. माणसाला पैशापेक्षा सुखसमाधानच जास्त आवश्यक असतं!" जिराल्डो म्हणाला.

कुबेराचे सरोवर

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असतां बोधिसत्वांनी त्याचा मुलगा म्हणून अवतार धारण केला. राजाने त्यांचे नाव महाशासन असे ठेवले. आणखी काही काळ लोटल्यावर राणीला आणखी एक मुलगा झाला. त्या मुलाचं नाव सोमदत्त असं ठेवण्यात आलं.

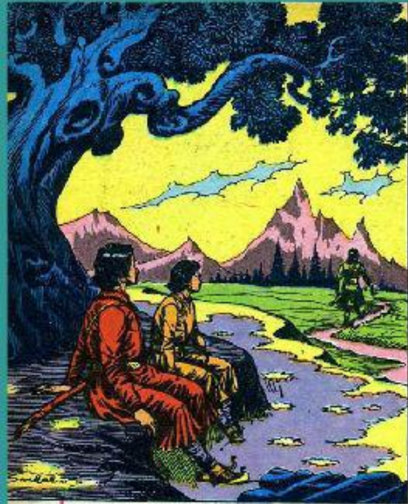
दोन मुलं झाल्यानंतर दोन वर्षांनी राणी स्वर्गलोकी निघून गेली. राजाने आणखी एक लग्न केलं. दुसऱ्या राणीला एक मुलगा झाला. ती शुभवार्ता ऐकून राजाला परमानंद झाला. राणीला भेटून राजा म्हणाला–"राणी, काय वाटेल तो वर मागून घे!"

राणी म्हणाली–"हा वर मी पुढे कधी आवश्यक वाटेल तेव्हां मागून घेईन!"

धाकट्या राणीच्या मुलाचं नाव आदित्य होते. त्याने वयाप्रमाणे राजोचित सर्व विद्या शिकून घेतल्या व यथासमयी एक सुंदर तरुण युवक झाला. राणी एकदां राजाला म्हणाली–"आपण तेव्हां एक वर देतो, म्हणाला होतां; तो वर मी आतां मागते आहे. आदित्याला युवराज म्हणून अभिषेक करावा!"

राणीची ती इच्छा ऐकून राजा अवाक् झाला. म्हणाला–"थोरल्या राणीची दोन मुलं असतां धाकट्या मुलाला युवराजपद कसं देता येईल? तू मागितलेला वर न्याय्य नाही!" राजाने सांगून टाकलं.

एके दिवशी राजाने आपल्या दोघां थोरल्या मुलांना बोलावून सर्व गोष्टी समजावून सांगितल्या व म्हणाला–"तुम्ही राजधानी बाहेर दूर कोठेतरी काही काळ जाऊन रहा कसे! माझ्यानंतर राज्य तुम्हांलाच मिळणार आहे. म्हणून तेव्हां परत येऊन राज्यभार हाती घेता येईल."

असा राजाने त्यांना सल्ला दिला. पित्याने सुचविल्याप्रमाणे महाशासन व सोमदत्त राजधानी सोडून निघाले. ते राजधानीच्या वेशीपर्यंत पोचले असतील नसतील, तेवढ्यात आदित्य त्यांच्या पाठोपाठ आलाच. तिघे मिळून प्रवास करीत हिमालय पर्वतात काही दिवस भ्रमण करीत फिरल्यावर तेथील अरण्य प्रांतात येऊन पोचले.

एके दिवशी तिघे दमून भागून एका झाडाखाली विश्रांतीसाठी येऊन बसले. महाशासन धाकटा भाऊ आदित्य याला म्हणाला–"आदित्या! ती झाडं दिसत आहेत ना. त्यांच्या जवळपास एक सरोवर दिसतं आहे. तू स्वतः पाणी पिऊन घे आणि आम्हां दोघांसाठी कमळाचे दोन द्रोण करून त्यात प्यायला पाणी घेऊन ये."

आदित्य त्या सरोवरावर गेला आणि पाणी प्यायला म्हणून त्याने सरोवरात पाय टाकला मात्र, एका यक्षाने त्याला धरलं आणि त्याला घेऊन तो सरोवराच्या बुडाशी त्याचं घर होते तेथे घेऊन गेला. बराच वेळ झाला तरी आदित्य न आलेला पाहून महाशासनाने सोमदत्ताला चवकशी करायला व स्वतः पाणी पिऊन एक द्रोण भरून पाणी आणायला पाठविले, त्याने पाण्यात पाऊल टाकल्याबरोबर यक्षाने त्यालासुद्धा धरून नेले.

काही वेळ वाट पाहून महाशासन स्वतः दोघां धाकट्या भावांच्या शोधार्थ निघाला. दोघांना काही अपाय तर नाही झाला, ही शंका त्याच्या मनात होती. म्हणून तो तलवार उपसूनच सरोवराच्या काठी आला. परंतु तो सरोवरात उतरला नाही व सरोवराकडे बराच वेळ निरखून पहात उभा राहिला. ते पाहून यक्षाने ओळखलं की हा धाकट्या भावांसारखा घाईघाईने पाण्यात उतरणार नाही.

यक्ष एका कोळ्याचं सोंग करून महाशासनजवळ येऊन म्हणाला–"तुम्ही असे पहात उभे कां आहांत? तहान लागली असेल तर पाण्यात उतरून पाणी पिऊन घ्या की!" महाशासनाने ते ऐकून यात काहीतरी लबाडी असली पाहिजे, हे ओळखले व म्हणाला–"तुझ्या बोलण्या वागण्यावरून तू माझ्या दोघां धाकट्या भावांना काही-तरी केले असावेस अशी मला शंका येते आहे."

"तू थोडा विवेकवान दिसतो आहेस खरा. तरमग खरं ते ऐक. एका ज्ञानसंपन्न विवेकी व्यक्तीला सोडून बाकी सरोवराजवळ जो कोणी येईल त्याला मी धरतो. अशी आमचे प्रभू कुबेर यांची मला आज्ञा आहे." यक्ष म्हणाला.

"म्हणजे ज्ञानसंपन्न व्यक्तीकडून तुला उपदेश हवा आहे, असंच ना? मी तुला ज्ञानबोध करतो. परंतु मी वाटेने चालून दमून भागून गेलो आहे." महाशासन म्हणाला.

लगेच यक्ष त्याला आदरपूर्वक आपल्या घरी सरोवराच्या तळाला घेऊन गेला व त्याचा सर्व प्रकारे अतिथिसत्कार वगैरे करून त्याला बसायला त्याने योग्य आसन दिले व स्वतः त्याच्या पायांजवळ बसला.

महाशासनाने त्याला गुरुकडून जो ज्ञानबोध झाला होता त्याबरोबर स्वानुभवाने त्याला मिळालेले ज्ञान सर्वांचा समग्रबोध यक्षाला करून दिला.

लगेच यक्षाने कोळ्याचं सोंग टाकून दिलं व स्वस्वरूपात प्रगट होऊन म्हणाला–"देवपुरुषा, तू फार मोठा ज्ञानी पुरुषही

आहेस. मी तुझ्या दोघां भावांपैकी तुला जो हवा तो परत द्यावा म्हणतो आहे. तू कोणाला तो मागून घे!"

"तरमग आदित्याला दे!" महाशासन म्हणाला.

"आपल्या सख्ख्या पाठच्या भावाला मागायचं सोडून तू आपल्या धाकट्या सावत्र भावाला मागून घेतो आहेस, हा न्याय झाला का?" यक्षाने विचारले.

"यात न्याय्य नाही असं काय आहे? मी माझ्या आईचा आहेच आहे. मग माझ्या सावत्र आईला एकजण नको का? माझ्या सावत्र आईने आपल्या एकुलत्या एका मुलासाठीच राज्य नव्हते का मागितले? आम्ही दोघे वडिलांच्या आज्ञेप्रमाणे राज्य सोडून निघालो असतां भ्रातृभावाने तो भोळा भाऊ नाही का आमच्याबरोबर आला? आम्ही दोघे जर राजधानीत परतलो तर आमची सावत्र आई विचारणार नाही का की आदित्य कोठे आहे? प्रजेने विचारलं तर, यक्षाने त्याला खाल्लं असं सांगून मी मोकळा होऊ म्हणतोस का?" महाशासनाने यक्षाला उलट प्रश्न विचारले.

तेव्हां यक्ष महाशासनाचे पाय धरून म्हणाला–"मी तुझ्यासारखा ज्ञानसागर आजपर्यंत पाहिला नाही. मी तुझ्या दोघां धाकट्या भावांना सोडीत आहे. तुम्ही या अरण्यात रहाल तितके दिवस माझे अतिथी म्हणून रहा!"

महाशासन आपल्या दोघां भावांसह यक्षाचे पाहुणे म्हणून राहू लागले. काही दिवसांनी त्यांचे वडील ब्रह्मदत्त महाराज वारल्याचे कळले तेव्हां महाशासन आपल्या दोघां भावांना बरोबर घेऊन यक्षासह काशीला गेला.

महाशासनाचा राज्याभिषेक झाला. त्याने सोमदत्ताला आपला प्रधान व आदित्याला आपला सेनापती नेमले. त्याला मदत करणाऱ्या यक्षाला त्याने चांगलेसे घर बांधून दिले व त्याच्या सुखसोयीसाठी दासदासी नेमले.

हर्षवर्धन

सुमारे चवदा शतकांपूर्वी प्रभाकरवर्धन नावाचा राजा स्थानेश्वर नावाच्या राजधानीच्या गादीवर राज्य करीत असे. त्याला राज्यवर्धन व हर्षवर्धन नावाचे दोन मुलगे व राज्यश्री नावाची एक मुलगी होती. कनोज देशाचा राजा गृहवर्मा याच्याशी राज्यश्रीचं लग्न झालं

गृहवर्मा आपल्या बायकोबरोबर कनोजला परतल्यानंतर काही दिवसांनीच मालवा देशाच्या राजाने कनोजवर स्वारी केली. त्या युद्धात गृहवर्मा धारातीर्थी पडला.

विजयी मालव देशाच्या राजाने राज्यश्रीला कैद केले व तिला बेड्या घालून आपल्या राजधानीला घेऊन गेला. ते ऐकून प्रभाकरवर्धन राजाला व त्याच्या दोघां मुलांना फार वाईट वाटले.

स्थानेश्वरच्या युवराज़ाने, म्हणजे राज्यवर्धनाने मोठ्या सैन्यानिशी मालव देशावर स्वारी केली आणि शत्रूचा पराभव केला. राज्यश्री कैदेतून सुटली. थोरला भाऊ व बहीण परस्परांकडे पाहून ओक्साबोक्शी रडू लागली. राज्यवर्धन स्थानेश्वरला निघाला.

गौडवाना राज्याचा राजा शशांक याची नजर कनोज व मालव देशावर फार दिवसांपासून होती. त्याने राज्यवर्धनच्या सैन्यावर गनिमी काव्याने हल्ला करून राज्यवर्धनाला युद्धात ठार केले. परंतु सुदैवाने राज्यश्री स्वतःचा बचाव करून पळून गेली.

परंतु या दोन्ही अशुभवार्ता ऐकून प्रभाकरवर्धनाच्या मनावर फार परिणाम झाला व तो मरण पावला. मंत्र्यांनी व सामंतांनी हर्षवर्धनाला गादीवर बसविले. व त्याच्या सोळाव्या वर्षी हर्षवर्धन स्थानेश्वराचा राजा झाला.

गादीवर बसतांच हर्षवर्धनाने आपली बहीण राज्यश्रीचा शोध केला. तो एका अरण्यात फिरत असतां एका जागी क्रूर व निरुपद्रवी जनावरे एकत्र रहात असलेली पाहून चकित झाला.

ही विचित्र गोष्ट होण्यास कारण त्या भागात राहणारा कोणी थोर पुरुष असावा असे त्याला वाटले. तो काही अंतर चालून गेला असेल, त्याला काही साधू येत असलेले दिसले. ते हर्षवर्धनला आपल्या गुरूकडे बोलावून घेऊन गेले. तितक्यात तेथे एका साधूने येऊन एका जागी एक स्त्री अग्निप्रवेश करण्यास सिद्ध असल्याचे सांगितले.

हर्षवर्धन व तो गुरु त्या बाजूला घाईघाईने गेले. ती स्त्री दुसरी तिसरी कोणी नसून हर्षवर्धनाची बहीण राज्यश्रीच होती. तिला हर्षवर्धनाने ऐन वेळी तेथे पोंचून वांचविले.

हर्षवर्धन तिला स्थानेश्वरला घेऊन गेला व त्याने, एक वडील म्हणून तिने त्याच्याकडे रहावे असा आग्रह केला. "नंतर केव्हां तरी आपण दोघं राज्यलोभ सोडून वनवास घेऊ या!" असेही तो म्हणाला.

नंतर हर्षवर्धनाने त्याच्या वडील भावाचा वध करणाऱ्या शशांक राजावर स्वारी करून त्याचा पराभव केला. नंतर त्याने अनेक राज्ये जिंकून एक साम्राज्य स्थापन केले. राज्यात सर्वत्र सर्व धर्मानुयायांना आपापल्या मताप्रमाणे धर्माचरण करण्यास पूर्ण स्वातंत्र्य दिले.

त्याने अनेक वेळी आपली सर्व संपत्ती विद्वानांना व गरिबांना वाटली होती. अशाच एका प्रसंगी त्याने आपले सर्वस्व दान करून त्याच्या बहिणी-कडून अंगावरची वस्त्रे भिक्षा मागून घेतली.

सुईमुळे लाभलेले भाग्य

फार पूर्वी कोशल देशात तिघे मित्र रहात होते. त्यातले दोघे नंद व सुनंद श्रीमंत होते. तिसरा आनंद फार गरीब होता. तो दोऱ्या विणून आपला उदरनिर्वाह चालवीत असे. आपला हा मित्र आपल्यासारखाच श्रीमंत व्हावा, व त्यासाठी वाटेल तो प्रयत्न करावा लागला तरी करायचे नंद व सुनंद दोघांनी ठरविले.

नंद म्हणाला—"चार पैसे हातात असले म्हणजे पुष्कळ पैसे मिळविता येतील. म्हणून आपण आपल्या मित्राला थोडं भांड-वल पुरवं या."

सुनंद म्हणाला—"अरे, मोठमोठे श्रीमंत-सुद्धा हातात चौपद्री घेऊन हिंडतात हे आपण पाहिले नाही का? नशिबात असेल तर तसं मोठं भांडवल असण्याचीसुद्धा गरज नाही."

आपली गोष्ट खरी असल्याचे सिद्ध करून दाखविण्यासाठी नंदने आनंदला दोनशे रुपये दिले व ते भांडवल म्हणून वापरायला सांगितले. त्या भांडवलावर काहीतरी व्यापार करायला त्याने आनंदला सुचविले. आनंदला फार आनंद झाला. त्याने त्या दोनशे रुपयातील दहा रुपये स्वखर्चासाठी काढून ठेवून बाकी एकशे नव्वद रुपये आपल्या पागोट्यात पुरचुंडी करून सुरक्षितपणे खोचून ठेवले आणि बाजारात सामान विकत घ्यायला निघाला. परंतु त्याच्या दुर्दैवाने कोणतातरी एक पक्षी उडत आला आणि आनंदच्या पागो-ट्यातली पुरचुंडी पाहून व तीत काही-तरी खाद्यपदार्थ असावा असे समजून ती उचलून उडून गेला. ते एकशे नव्वद रुपये पंख फुटल्यासारखे अशा तऱ्हेने गेल्याबद्दल आनंदाला फार वाईट वाटले.

पुढे काही दिवसांनी नंद व सुनंद आनंदला भेटायला आले व त्याच्या

२५ वर्षापूर्वीची चांदोबातली गोष्ट

स्थितीत काही एक बदल न झालेला पाहून त्यांनी त्याचे कारण विचारले.

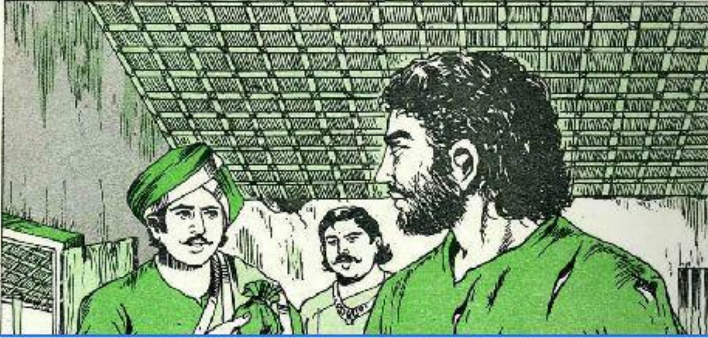
आनंद अत्यंत दुःखी स्वरात म्हणाला– "माझं नशीबच फुटकं. मी सर्व पैसे पागोटयात ठेवले होते, परंतु ते सर्व पैसे एका पक्षाने उडवून नेले."

नंदला ते खरे वाटले, परंतु सुनंदला खरे वाटले नाही. तरी नंदने आनंदला पुन्हां दोनशे रुपये दिले व म्हणाला–"ह्या खेपेस जरा जास्त सावधगिरी बाळग आणि यांचा उपयोग करून जास्त पैसे मिळव."

या खेपेस आनंदने त्याला हवे होते तेवढे पैसे काढून घेऊन बाकी पैसे कोंडयाच्या टोपल्यात खाली बुडाला ठेवून दिले आणि सामान आणायला बाजारात निघून गेला. परत येऊन पाहांतो तर कोंडयाचे टोपलेच नाहीसं झालेलं होते. त्याने बायकोला विचारलं. ती म्हणाली–"मीठ दारावर आलं. जवळ पैसे नव्हते. म्हणून मी तो कोंडा देऊन दोन शेर मीठ विकत घेतले.

आनंदला या वेळी मात्र आपलं भाग्य फुटकं असल्याची खात्री झाली.

आणखी काही दिवसांनी नंदसुनंद दोघे चवकशीला आले व आनंदला पूर्वीपेक्षा जास्त गरीब पाहून त्यांना आश्चर्य वाटले. त्याचे कपडे जुने व फाटके होते. "काय रे, तुझे कपडे असे फाटके का?" त्यांनी विचारतां तो म्हणाला–"कपडे शिवायला घरात सुईतरी कोठे आहे?"

सुनंद एक सुई आनंदला देत म्हणाला– "शवून घे!" नंतर नंद व सुनंद दोघे निघून गेले.

त्या दिवशी रात्रीच शेजारी राहणाऱ्या कोळयाची बायको आनंदच्या बायकोकडे येऊन म्हणाली–"ताई, तुमच्या घरात सुई असली तर जरा देतेस का? उद्या पहाटे हे मासे धरायला जाणार आहेत. जाळं शिवून काढायचं आहे. जाळयात मासे सापडतील ते मी तुला देईन."

आनंदच्या बायकोने तिला घरातली सुई आणून दिली.

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी घरी परतल्यावर कोळयाने आपल्या मुलीच्या हाती त्याच्या जाळयात पडलेला एक मोठा मासा देऊन तो आनंदच्या बायकोला नेऊन यायला पाठविले. आनंदच्या बायकोने तो मासा कापला तर त्यांतून काचेच्या गोटी सारखं काही तरी निघालं. ती गोटी घेऊन आनंदची मुलं रस्त्यावर खेळत असतां एका जव्हेऱ्याने ती पाहिली व ती घेऊन तो आनंदकडे येऊन म्हणाला–"ही काचेची गोटी मला विकतोस का रे? तुला शंभर रुपये देतो!" ती गोटी फार किमतीची असावी असं आनंदला वाटलं व त्याने ती विकायला नकार दिला. त्याच दिवशी तो ती गोटी घेऊन बाजारपेठेत गेला व त्याने एका जव्हेऱ्याला ती दाखविली. तो एक मूल्यवान हिरा होता. जव्हेऱ्याने वीस हजार रुपये देऊन आनंद जवळून तो विकत

घेतला. त्या पैशांनी आनंदने एक घर व मोठे आवार विकत घेतले. दोऱ्या वळायचे त्याने एक यंत्र तयार करून घेतले आणि दोऱ्या वळायचा एक कारखानदार झाला.

आनंदला एकाएकी श्रीमंत झाल्याचं कळतांच त्याचे मित्र नंद व सुनंद त्याला भेटायला आले.

"मी दिलेल्या पैशाच्या भांडवलावर तू एवढे पैसे मिळविलेस ना काय रे?" नंदने विचारले.

आनंदने घडलेला वृत्तांत जशाचा तसा सांगितला. "नशिबांत होते म्हणून मी दिलेल्या सुईने त्याचं नशीब उजाडलं, पाहिलंस?" सुनंद म्हणाला.

परंतु ते सर्व नंदला खरे वाटलं नाही. त्याने मी दिलेल्या पैशांवरच नशीब काढले, परंतु सर्व खोटं बोलतो आहे, असे त्याला वाटलं.

तिघे मित्र आनंदचं नवे घर व त्याच्या पाठीमागचं आवार पहायला निघाले. ते आवारात पोंचले त्यावेळी आनंदची मुलं झाडावर चढून पक्ष्यांच्या घरट्यात अंडी आहेत की पक्षी पहात होती. ते घरटंच तेव्हां जमिनीवर पडलं. त्यांत आनंदचं पागोटं दिसलं. त्यात खुपसलेली पैशांची पुरचुंडी तशीच होती. ती सोडून पाहिली तर तीत एकशे नव्वद रुपये तसेच ठेवलेले होते.

नंतर तिघे मित्र तिकडून गुरांच्या गोठ्यात गेले. त्याच वेळी एक नोकर कोंड्याचं एक टोपलं बाजारातून विकत घेऊन आला. त्यांतला कोंडा काढून तो आंबोणात टाकू लागला तेव्हां सोन्याची काही नाणी त्याच्या हातांत आली. टोपले उपडं करून जमिनीवर आपटलं तर आनंदने दिलेली व त्यांत ठेवलेली एकूण एकशे नव्वद नाणी निघाली.

ती पाहतांच नंद आनंदवर संशय केल्याबद्दल मनातल्या मनात विचार करू लागला. सुनंद म्हणाला तसं नशिबांत असलं तर सुईनेसुद्धा माणसांचं भाग्य उदयास येते, ही गोष्ट त्याला पटली.

फुकट गेलेले दोन वर

एक माणूस गरीबीच्या ओझ्याखाली चिरडून गेला होता. त्याच्या घरी एकदां एक साधू आला. त्या गरीब माणसाने त्या साधूला पोटभर जेवायला वाढले. त्या साधूने जातांना त्या गरीबाला दोन वर देऊन दोन मंत्र दिले. म्हणाला—"तुला गरज पडेल तेव्हां या मंत्रांचा जप कर तुला इच्छिलेली वस्तू मिळेल."

त्या गरीबाने खूप श्रीमंत व्हावे अशी इच्छा करून एका मंत्राचा जप केला, घरभर सोने असावे असे मागितले. त्या प्रमाणे त्याला सोने मिळालेही. परंतु त्याला भीती वाटू लागली की ही गोष्ट राजाला कळली तर तो आपल्याला चोर ठरवून तुरुंगात टाकील आणि सर्व सोने उचलून घेऊन जाईल.

तो विचार मनात येतांच त्याने दुसऱ्या मंत्राचा जप करून ते सोने त्याच्याशिवाय इतर कोणाला दिसू नये असा वर मागून घेतला. लगेच तसे झाले. त्याच्याशिवाय आणखी कोणाला न दिसणारे सोने निरुपयोगी झाले. तो गरीब गरीबच राहिला.

चोर व विंचू

मध्य रात्र उलटून गेल्यावर सुजाता गाढ झोपेत असतां तिला कोणीतरी "आई, आई ग!" असं म्हटल्याचा आवाज ऐकू आला. ती उठून बसली. तिला उशाच्या बाजूला कोणी उभा असलेला माणूस दिसला. तो हात झाडीत होता. ती घाबरून उभी राहिली.

घरात ती एकटीच होती. तिचे बाबा तिच्यासाठी शेजारच्या गावी चांगलं स्थळ असल्याचं ऐकून चवकशीसाठी तिकडे गेले होते. कोणीतरी चोर सैंपाकघरावरच्या छपरावरची कौलें काढून घरात शिरला होता. सुजाता घाबरून गेली होती व तिला काय करावे, कळेना.

चोर तिला म्हणाला–"लवकर बाजूला हो, तुझ्या उशीखाली विंचू आहे, विंचू!" असं म्हणत असतां तो हात झाडीतच होता. त्याने उशीखाली किल्लचा असतील म्हणून उशीखाली हात घातला होता आणि त्याला विंचू चावला होता.

सुजाताने दिव्याची वात थोडी मोठी केली व खाटेवरून उठून उभी राहिली. चोराने उशी चटदिशी बाजूला सारली व तेथे एक काळीनिळी इंगळी होती तिला जमिनीवर पाडून वहाणेने मारून टाकले.

सुजाताला विंचवाची फार भीती वाटे. चोर आला नसता तर तो विंचू आपल्यालाच चावला असता की! तिने मनातल्या मनात चोराचे आभार मानले.

चोर हात झाडीतच होता व त्याच्या बोटातून कळा येतच होत्या. विंचवाचं विष चांगलं चढलं होतं. तिने त्याच्या हाताला तुरटी चोळून जुनं एक फडकं जाळलं व त्याच्या चुरावर चोराला हात धरायला सांगितला. ती बोटावर फुंकर घालीत बसली.

चोर तिच्याकडे पहात म्हणाला–"काय ग, तू एवढ्या मोठ्या घरात एकटीच आहेस की काय? एकटं राहणं धोक्याचं नाही का?"

"मी तशी नेहमी रहात नाही. आज माझे बाबा शेजारच्या गावी गेले आहेत. काय रे, तू तर शिकला सवरलेला दिसतो आहेस! मग असा चोरी करायला कां निघालास?" सुजाताने विचारले.

कळा येत असल्यामुळे व सुजाताच्या त्या प्रश्नामुळे लाजल्यासारखा तोंड कसंसंच करून चोर म्हणाला–"मी सर्व सांगतो. माझं नाव मुरली. मला माझ्या आजीने लाडात वाढविलं. आजीच्या लाडांत वाढल्यामुळे व वाईट संगतीत पडल्यामुळे आजीच्या पेटीतले पैसे मी तिची नजर चुकवून चोरू लागलो. पुढे काही दिवसांनी आजी वारली. आपलं गाव सोडून या शहरात आलो. मी किती प्रयत्न करून पाहिला मला काम मिळाले नाही. तीन दिवस उपाशी राहिल्यावर शेवटी हीचोरी करायला निघालो."

सुजाताला त्याची कींव आली. घरात चार केळी होती, ती तिने त्याला खायला दिली. मुरली दिसायला बरा होता. परंतु त्याच्या मनात ही चोरी करण्याची बुद्धी शिरली त्या गोष्टीचा तिला राग आला.

तरी ती त्याला म्हणाली–"सकाळी माझे बाबा येतील. तू माझ्या मैत्रिणीचा भाऊ म्हणून मी तुझी ओळख करून देऊन तुला काम मिळवून द्यायला सांगेन. तुला मिळेल ते काम करण्यास हरकत नसावी असं धरून चालते मी!"

मुरलीने आनंदाने होकार दिला आणि सुजाताचे वडील येण्यापूर्वीच त्याने सैंपाकघराच्या छपरावरची कौलं सारखी करून ठेवली. चांगलं ऊन पडल्यावर सुजाताचे बाबा आले. त्यांचं तोंड पाहूनच ते गेले होते ते स्थळ जमलं नसावं, हे सुजाताने ओळखलं. तिने मुरलीची ओळख तिच्या मैत्रिणीचा थोरला भाऊ म्हणून करून

दिली व म्हणाली–"नोकरीसाठी आपल्या गावी आला आहे."

सुजाताच्या वडिलांना मुरलीला पाहिल्यावर, स्थळ आपल्या घरीच चालून आल्यासारखं वाटलं. हा घरजांवई होऊन राहील, काय वाईट आहे!

सुजाताच्या वडिलांनी ती एकटी असतां तिला बोलावून विचारलं–"मुली, तू तुझ्या मैत्रिणीचा थोरला भाऊ म्हणालीस. मुलगा तर बरा दिसतो आहे. त्याच्या बोलण्यावागण्यावरून चांगल्या वळणाचा-सुद्धा दिसतो आहे. त्याला काम मिळवून देणं तेवढं कठीण नाही. मला तर आवडला हा मुलगा; तुला पसंत असेल तर तुमचं दोघांचं लग्न करून द्यावं, म्हणतो."

सुजाता आपलं मत कळू न देता एवढंच म्हणाली–"एवढी घाई कसली आहे, बाबा!" आणि गप्प झाली.

कारण तिला मुरलीचा पुरा विश्वास वाटत नव्हता. तो ज्या वातावरणात वाढला होता आणि ज्या तऱ्हेच्या संगतीत राहिला होता ती दोन्ही त्याला सहजी सोडतील असे तिला वाटले नाही. त्या दिवशी संध्याकाळी तिने आपली बाग मुरलीला दाखविली. काळोख पडल्यावर तिने आपली पेटी उघडून सर्व दागिने त्याला दाखविले व म्हणाली–"हे सर्व दागिनें माझ्या आईचे आहेत. याशिवाय आमच्या घरात याहून जास्त असं काही नाही."

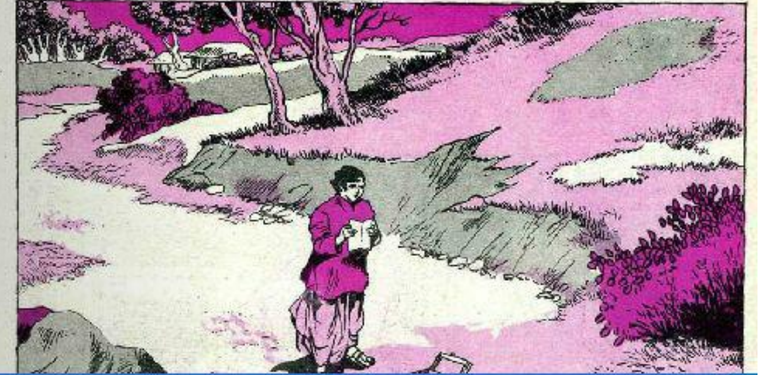
त्या दिवशी रात्री मुरलीला झोप लागली नाही. त्याच्या डोळ्यांसमोर सुजाताने तिच्या आईचे म्हणून दाखविलेले दागिने नाचत होते. ते दागिने चोरून नेले तर आयुष्यभर सुखाने राहातां येईल असे त्याला वाटले. शिवाय, आपण आणखी कोणाच्या हाताखाली नोकरी करण्यात कोणतं शहाणपण आहे, असंही त्याला वाटलं.

अशा तऱ्हेने मनाचा निश्चय करून मुरली एके दिवशी रात्री दागिन्यांची पेटी घेऊन मागच्या दाराने पसार झाला. दागिने काढून घेण्यासाठी पेटी उघडली व त्यात एक इंगळी पाहून तो दचकून मागे सरकला.

इंगळी पुन्हां हाताला कोठे चावते की काय असे समजून त्याने दागिन्याची पेटी जमिनीवर टाकली. दागिन्यांबरोबर जमिनीवर पडलेली इंगळी जागची हलली-डुलली नाही. ती नकली इंगळी असल्याचे ओळखून त्याने ती बाजूला सारली व दागिने उचलू लागणार तेवढ्यात त्याला दागिन्यांमध्ये एक चिट्ठी दिसली. ती सुजाताने लिहिलेली चिट्ठी होती. चिट्ठी-तील मजकूर असा होता :

"नकली इंगळी आहे म्हणून तुला फार आनंद वाटला असेल! विंचू असा दिसूनही चावला नाही तर हरकत नाही; परंतु पाणसापासारखा दिसून विषाचा फूत्कार सोडणारा साप असेल तर धोकाच! काल

तू चोरासारखा दिसलास त्यात काही नुकसान झालं नाही. परंतु आज तू या घरचा जांवई होणार होतास नि तू या घरचे दागिने चोरून पळून जातो आहेस. माझ्या वडिलांनी तुला पसंत केला होता, परंतु तुझ्यासारखा माणूस आपला नवरा न झाल्याबद्दल मला मात्र फार फार आनंद होत आहे."

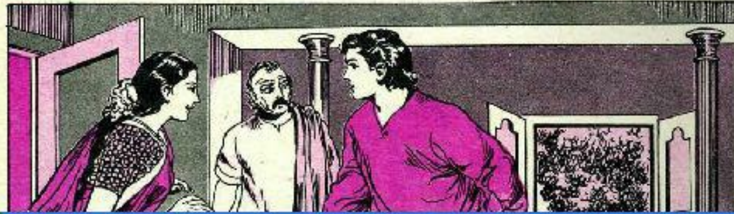
पत्र वाचून मुरली मनातल्या मनात खूप शरमला. सुजाताशी आपलं लग्न झालं असतं व चांगलीशी नोकरीही मिळाली असती. संसार कसा सुखाचा झाला असता. आपण पुढं चोरासारखं सर्व आयुष्य घालविणं ही फार मोठी शरमेची व नामुष्कीची गोष्ट होईल. सुजाताला तिचे दागिने देऊन टाकून आपण आपल्या वाटेने निघून जायचं त्याने ठरविलं.

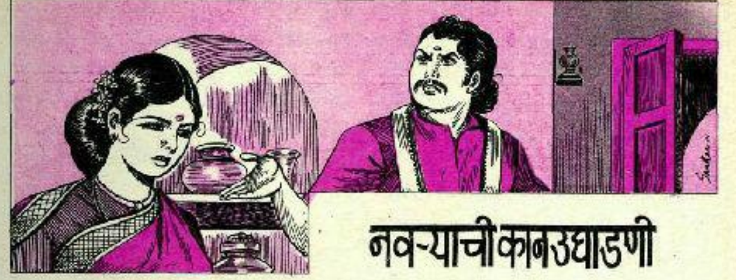
सुजाताचा बाप पाणी प्यायला म्हणून घरात गेला होता. परत येत असतां मुरलीला मागच्या दाराने आत येत असतांना पाहून व त्याच्या हातात दागिन्यांची पेटी पाहून संशयित मुद्रेने विचारू लागला– "एवढया रात्री दागिन्यांची पेटी घेऊन कोठे गेला होतास रे?"

मुरलीच्या तोंडी उत्तर न येत असलेले पाहून सुजाता पुढे येऊन म्हणाली–"माझ्या हातातल्या बांगडया मला बोचत होत्या म्हणून मी पेटीत ठेवायला गेले, बाबा! परंतु त्या पेटीत कसा गेला कोणास ठाऊक एक विंचू शिरला होता, बाबा! तो मारायला दागिन्यांची पेटी घेऊन मुरली बाहेर गेला होता!"

बाबा ते ऐकून थोडे बाजूला होताच सुजाता मुरलीला म्हणाली–"असा वेडयासारखा पाहतो आहेस काय? आत ये. विंचू ठेचून चांगला मारलास ना? कोणालाही मारायचं झालं तर अर्धवट मारणं चांगलं नाही!"

सुजाता आपल्या डोक्यातली चोरीची बुद्धी पूर्णपणे मेली का, हे विचारीत असल्याचं व तिने आपल्याला क्षमा केली असल्याचे ओळखून मुरलीला हायसं वाटलं!

नवऱ्याची कानउघाडणी

कामधंदा काही नाही आणि मित्रांबरोबर दिवसभर गप्पाष्टक करीत राहणाऱ्या जग्गूच्या मनात एके दिवशी एकाएकी व्यापार करण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. त्याची सासू चार पैसे राखून होती. जग्गू बायकोला म्हणाला–"आतां याच्यापुढे नुसतं भटकणं बरं नाही वाटत मला. काहीतरी व्यापार करावा म्हणतो मी! तू माहेरी जाऊन आईकडून भांडवलासाठी एक हजार रुपये मागून घेऊन ये!"

लक्ष्मी माहेरी गेली. दोन महिने लोटले. बायकोला परत न आलेली पाहून जगन्नाथराव स्वतःच सासुरवाडीस निघाले.

सासुरवाडीस पोचतांच त्याने बायकोला फैलावर घेतलं. म्हणाला–"काय गं, तुला काय कामाकरितां पाठविलं होतं आणि तू माहेरी मजा करीत बसली होतीस, म्हणावयाची!"

लक्ष्मी त्याबद्दल जरासुद्धा राग न दाखवितां शांतस्वरात म्हणाली–"जरा हळू बोला की! तुम्ही हजार रुपये मागून आण, म्हणून पाठविलंत! मी आल्यावर आईला तेच सांगितलं. आई तेवढे रुपये मला देते म्हणून सांगून तिच्या माहेरून दोन हजार रुपये मागून आणायला गेली आहे! ती गोष्ट तिने आपल्या आईला सांगतांच तिची आई म्हणाली की तिच्या माहेरून ती निदान तीन हजार मिळाल्याशिवाय दोन हजार कशी देणार? म्हणून ती तिच्या माहेरी गेली आहे, म्हणे. माझी आजी अद्याप आपल्या माहेरून आली नाही, म्हणून आणखी चार दिवसांनी परत येईन म्हणून सांगून माझी आई कालच परतली आहे. ती जाऊन पैसे घेऊन आली की तिच्या जवळून हजार रुपये घेऊन यावे, असा विचार करून मी आजपर्यंत

थांबले आहे.!" जगन्नाथरावांना काय बोलावे सुचेना, म्हणून डोके खाजवीत म्हणाले–"ते सर्व ठीक आहे ग! पण तू इकडे अशी बसून राहिलीस तर मला तिकडे सैंपाक करून कोण वाढणार वाटलं तुला?"

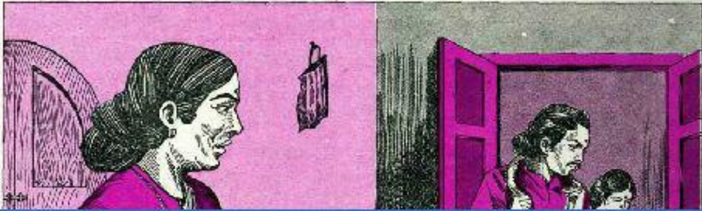
लक्ष्मी आणखी जास्त शांतपणे म्हणाली– "मिळवून आणणारं असलं की सैंपाक करून वाढणारंसुद्धां मिळतं. पण मिळवायचं मीच व सैंपाक करायचा मीच, तरमग कसं जमणार? तुम्हीच सांगा!"

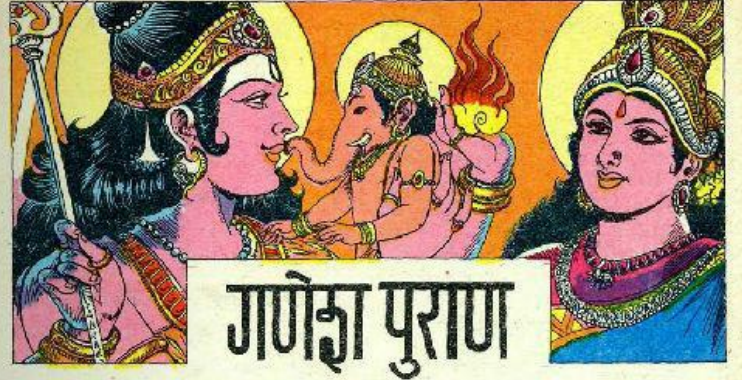
ते ऐकून जगन्नाथरावांना आपली चूक लक्षात आली, डोळ्यात अंजन पडावं तशी! तो थोडासा गप्प राहून म्हणाला–"ठीक आहे, तर चल मग!" तो बायकोला घेऊन तसाच घरी निघाला. निघते वेळी सासूला नमस्कार करायला गेला.

सासू त्याच्या उतरलेल्या चेहऱ्याकडे पाहून म्हणाली–"जगन्नाथराव, गैर मानू नका! माहेरून मला पैसे मिळाल्याबरोबर पाठवीन बरं का! तुमच्या सासऱ्यांनी मागे काही ठेवलं नव्हतं. म्हणून माहेरी जाऊन पैसे भीक मागून आणायचे माझ्या नशिबीं आलं. बायकोच्या पैशांवर जगणाऱ्यांना हेच भोगावं लागतं. माझ्या मुलीला मात्र चांगलं संभाळा हो!"

सासू म्हणाली ते किती मृदूमर्यादापूर्ण होतं पण त्याच्या मागे जे कटुसत्य होतं ते न कळण्याइतका जग्गू मूर्ख नव्हता. म्हणाला–"आत्याबाई, तुम्ही पैशासाठी काही कष्ट करण्याची गरज नाही. पैशात काय आहे हो? माणसात चांगुलपणा व कर्तबगारी असेल तर कोणीही कर्ज देईल. तुम्ही आपली तब्येत संभाळून रहा म्हणजे झालं." असं सांगून बायकोला घेऊन जग्गू गाडीत बसला.

त्यानंतर जगन्नाथरावांनी बायकोला माहेरून पैसे आणायला कधी पाठविलं नाही. मित्रांबरोबरच्या फुकटच्या गप्पा बंद केल्या आणि लहान प्रमाणात व्यापार सुरू करून काही दिवसांनी मोठा व्यापारी म्हणून नावलौकिक मिळविला.

गणेश पुराण

पार्वती अती कष्टाने आपले सगळे दुःख विसरली व मुलास कडेवर उचलून घेवून तिने त्याची दृष्ट काढली. शिवाने हात पसरवून त्याला जवळ बोलाविले. 'शंकर आपल्याला परत काहीतरी करील' या कल्पनेने घाबरून अडखळत पावले टाकणाऱ्या गणेशाच्या बालचेष्टांचे सर्वांनाच कौतुक वाटले.

"बाबा, गणेशा! तू पुत्र रूपाने आम्हाला लाभलास म्हणून आम्ही धन्य झालो! चिरंजीव हो! असे म्हणून शंकर त्याला कडेवर घेवून लाड करुं लागले तो गणेशाने खाली उडी मारली व "बाबा! काय हे बोलणे? मी तुमचा मुलगा, म्हणून मीच धन्य होय!" असे म्हणत आपल्या लांब सोंडेने पार्वती-परमेश्वराच्या पायांना विळखा घातला व आपल्या डोळ्यांना स्पर्श करुन नमस्कार केला. नंतर विष्णूला नमस्कार केला.

विष्णूने "ये हो लाडक्या भाच्या! असे म्हणत जवळ घेतले व 'कल्याणमस्तु!' असा आशीर्वाद दिला. तेंव्हा विष्णूच्या कांती मुळे गणपतीचा रंग नीलाकाशासारखा भासला. विष्णु व गणेश यांच्यांत काही तरी साम्य निश्चितच आहे असे सर्वांना वाटले. "हा मामाच्या वळणावर आहे बरं का!" असे सर्वजण म्हणूं लागले. गणेशाने ब्रह्मदेवाला नमस्कार केला. "प्रथम पूजेचा मानकरी होशील हो लंबोदरा!" असे म्हणत ब्रह्मयाने त्याचा गालगुच्चा घेतला.

त्यानंतर गणेशाने लक्ष्मी व सरस्वतीला नमस्कार केला. त्या दोघींनी त्याला एकदम कडेवर घेवून एकेका गालाचा मुका घेतला, व म्हणाल्या–"आम्ही सास्वासुनांचा दुस्वास सोडून सौख्याने अशाच याच्या दोहों बाजूस उभ्या राहातो!"

नंतर पार्वतीकडे बघून म्हणाल्या– "आपण तिघी ज्या त्रिमाता म्हणवितो, त्यांची मूळ जन्मदात्री एकच असून ती आदिशक्ति होय, असे पुत्र विनायकाने सांगितले आहे. त्यानंतर आपण परत वेगवेगळ्या रूपाने जन्मलो. क्षीरसमुद्रांतून लक्ष्मी; ब्रह्मदेवाच्या वाचेतून वाणी रूपाने सरस्वती व पूर्वी दक्षकन्या सती व आतां हिमालयाची कन्या पार्वतीच्या रूपाने उमा अशा रीतीने अवतरलो आहोत. जयलक्ष्मीच्या रूपाने सिद्धी व विद्यावतीच्या रूपाने बुद्धी या दोघीही विनायकास अनुरूप अशा वधू आहेत. मग गणेशाचा थाट काय विचारतां?" असे म्हणाल्या.

लक्ष्मी म्हणाली–"लक्ष्मीदायक अशा गणेशावर विश्वास ठेवणाऱ्यांकडे मी स्थिर व अचल रूपाने राहीन! सिद्धीस्वरूपिणी जयलक्ष्मी माझाच अंश आहे. ती विनायकाची भावी पत्नी होईल.

सरस्वती म्हणाली–"गणेश हा ज्ञानदाता व सकल शास्त्रांचा स्वामी आहे. मुलांच्या अक्षराभ्यासाच्या आधी मुलांकडून हळदीचा गोळा करवून त्या गणपतीची आधी पूजा करवून नंतर गणेशाच्या परिपूर्ण स्वरूपाचे द्योतक म्हणून त्या गोळ्या भोवती एक वर्तुळ काढून नंतर मुलांकडून श्रीगणेशाचा कित्ता गिरवावा. माझा अंश असलेली विद्यावती, बुद्धी स्वरूपिणी ही विनायकाची नायिका म्हणून शोभेल!

तेंव्हा गणेश रडवेला चेहरा करून सगळ्यांना उद्देशून म्हणाला–"पाहिलीत मोठ्यांची रीत कशी असते ती! लग्न करून स्वत: सोसलेल्या यातना मुलांनी सुद्धा सोसाव्यात म्हणून घाईच करतात, पण सुखाने राहू देत नाहीत. त्यातल्या त्यात आयांना तर फारच घाई."

यावर विष्णु म्हणाले–"नाही रे बाबा! सुंदर चांदण्या पूर्णचंद्राची जशी सेवा करतात तशी आणिमादि अष्ट ऐश्वर्यांचे मूळ असलेल्या अष्ट सिद्धी ज्या आठ जणी आहेत, त्या तुझी सेवा करीत असलेल्या बघण्याची मला घाई झाली आहे."

"ओ हो! असे कां? तर मग तूं जेव्हा कृष्णावतार घेशील ना? तेंव्हा अष्ट महिषींसमवेत आनंदाचा उपभोग घेशील बरे!" असे गणेश म्हणाला.

त्यावर विष्णु मंदस्मित करीत म्हणाला– "तुझा शब्द अटळ असला तरी तुला मात्र दहा वधूंशी लग्न करावेच लागेल. ते टाळता यायचे नाही."

"तसे असेल तर 'विघ्नेश्वराच्या लग्नाला सतराशे विघ्ने' या म्हणीप्रमाणे मलाच विघ्ने उपस्थित करणे भाग पडेल." असे गणपती म्हणाला.

"सतराशेच काय, पण कोटी विघ्नं आडवी आली तरी विघ्नेश्वराचे लग्न कांही थांबविता येणार नाही!" असे ब्रह्मदेवाच्या स्वरात स्वर मिळवून सर्वजण म्हणाले.

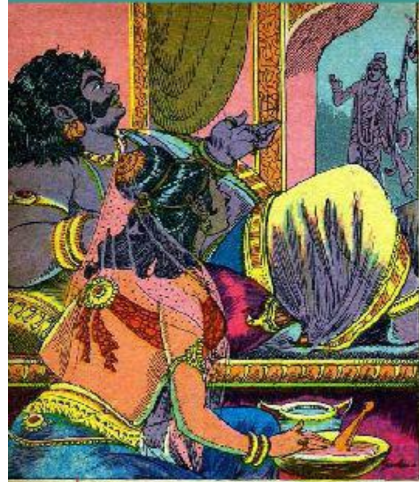
तेंव्हा नारद पुढे येऊन म्हणाला– "विज्ञानेश्वरा! वाचाळतेमध्ये मला ही तू मागे सारलेस, परंतु विवाह टाळणे कुणाला

बरे जमले आहे? मला हा भवसागर तरणे जमले नाही म्हणूनच ना, मी असा मुनी होऊन भटकतोय! ज्ञानेश्वरा! विवाह व उद्योग हे पुरुषाचे लक्षण होय. म्हणूनच ना पुरुषोत्तम म्हणविणारे हे प्रमुख आदिदेव विवाह करून सृष्टि, स्थिती व लयादी उद्योग करीत आहेत. त्यांच्या पुढे तूं व मी ते काय?"

"ओहो! तुला लग्नाचे वेड लागलेले दिसते! तूं तर स्वयंवराच्या तयारीला लागलेला दिसतोयस!" असे गणपती म्हणाला.

"त्रिकालज्ञानी तो मीच म्हटले तर अनंतकालज्ञानी तूं. तुझ्याशी विवाद

मला शक्य आहे काय? वाक्पटुतेत तुझ्या नंतरच माझा नंबर लागेल. सर्वांचे नशीबच तुझ्या हाती आहे. तुला विस्मरून कुठलेही ज्योतिष-पांडित्य फळाला येत नाही. आपण दोघेही उत्तम बोलभांड आहोत. बोलूंच लागलो तर अनंतकाळ ही पुरणार नाही. तूं पूर्णज्ञानी आहेस. माझ्या सारखे कमलाच्या पानावरील पाण्याच्या थेंबाप्रमाणे अलिप्त रहातात. तूं मायेलाही अतीत आहेस. म्हणून सिद्धी, बुद्धी व अष्टसिद्धी तुला वरतील; तेंव्हा 'श्रीरस्तु,' 'शुभमस्तु,' 'शीघ्र कल्याण सिद्धिरस्तु!' असे मला सुद्धा म्हणून घेऊं दे." असे म्हणत नारदाने वीणेवर कल्याण राग छेडला व सामराग आळवून सौराष्ट्र रागांत मंगलगीते गाइली.

सर्व देव आपापल्या स्थानी परतले. गणपती व पार्वतीला बरोबर घेवून शंकर सुद्धा आपले निवासस्थान असलेल्या कैलासास गेला. नारद मात्र हळू हळू वज्रदंताकडे जाण्यास निघाला.

पूर्वी बाल-गणपतीने शेपटी धरून गरगर फिरवून फेकून दिल्यामुळे दुखावलेल्या वज्रदन्तीच्या अंगाचा ठणका अजून कमी झाला नव्हता. धवला पतीची सेवा करीत होती. नारदास आलेला बघून "आणि कसली भानगड उभी करतो की काय हा!" असे म्हणत ती आत निघून गेली.

मूषकासुरास उद्येशून "तुझा ज्याने पराभव केला तो गणपती आतां विघ्नेश्वर रूपाने वाढतो आहे. आणि..." असे म्हणत नारद थांबला.

पराभवाग्नी चेतविला जाऊन खिजलेल्यास्वराने "मग काय करूं म्हणतोयस नारदा?" असे वज्रदन्त म्हणाला.

"वरदाता ब्रह्मा असतांना काळजी कसली? वज्राला वज्रानेच कटविले पाहिजे. पराभवाचा सूड घे. गणपतीने विघ्नेश्वर नाम धारण केले आहे. तो गजानन आहे हे ही लक्षात घे म्हणजे झाले!" असे म्हणून शांतपणे नारद निघून गेला.

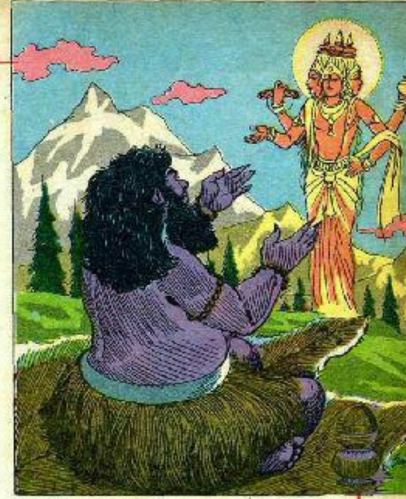
महाश्वेता असे नामान्तर झालेल्या धवलेने कितीही सांगितले तरी न ऐकता वज्रदन्त तिला म्हणाला—"महाश्वेता! तुझ्या पातिव्रत्याचीं पुण्याई म्हणून मला मनःशांती तरी लाभूं दे." असे म्हणून वज्रदन्त निघून गेला व घोर तपश्चर्या करून त्याने ब्रह्मदेवाला प्रसन्न करून घेतले.

"काय हवे आहे?" ब्रह्मदेवाने विचारले.

"विघ्नाला आकार देऊन त्याला माझ्या आज्ञेत राहण्यास सांगा!" असा वर मूषकासुराने मागून घेतला. ब्रह्माने विघ्नाला बोलाविले व मूषकासुरा पुढे उभे केले. त्याला कांहीही दिसले नाही ब्रह्मदेवाने त्याला सूक्ष्म दृष्टी दिली. साध्या दृष्टीस दिसणार नाही, इतके बारीक व सूक्ष्म कृमी सारखे काळेकुट्ट विघ्न त्याला दिसले.

मूषकासुराने आश्चर्याने "हे काय! या काळ्या ठिपक्याचे मी काय करूं?" असे ब्रह्मदेवाला विचारले.

त्यावर हसून ब्रह्मा म्हणाला—"विघ्न प्रचण्ड भूतासारखे असते असे तुला वाटले, परंतु विघ्नबीज हा डोळ्यांना न दिसणारा असा सूक्ष्म अणु असतो. सूक्ष्म जंतुमुळे जशा भयंकर व्याधी पसरतात तसेच हे असते. अनर्थ ओढविणारे हे विघ्न कारण कितीही लहान असले तरी कुठलीही भयंकर आकृति धारण करून सर्वनाश करूं

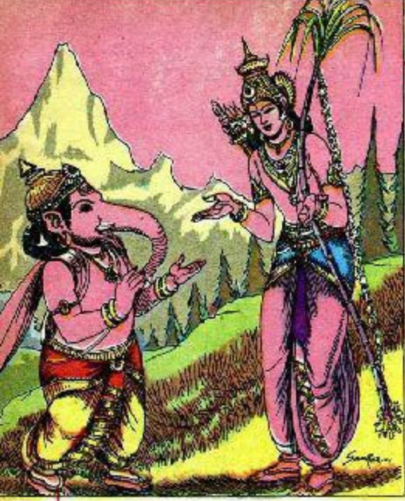

शकते. हे इच्छारूपी असते. कुठलेही रूप घेवून अनर्थ करणे हेच ह्याचे काम! काय करायचे असेल ते कर!" असे म्हणत ब्रह्मा अदृश्य झाला.

"महागजासुराचे रूप घेवून विघ्नेश्वराचा नाश कर!" अशी आज्ञा मूषकासुराने त्या विघ्नास दिली.

विघ्नाने हत्तीचे शरीर, हत्तीचे पाय, भयंकर असे छोटे डोके, मोठे दातांचे सुळे, निखाऱ्यासारखे लाल डोळे असे गजासुर शरीर धारण करुन महापर्वतासारखी तलवार तळपवीत आकाशाकडे उड्डाण केले.

इकडे कैलासात गणपती मोठ्या कोडकौतुकात मोठा झाला. आई-वडिलांची

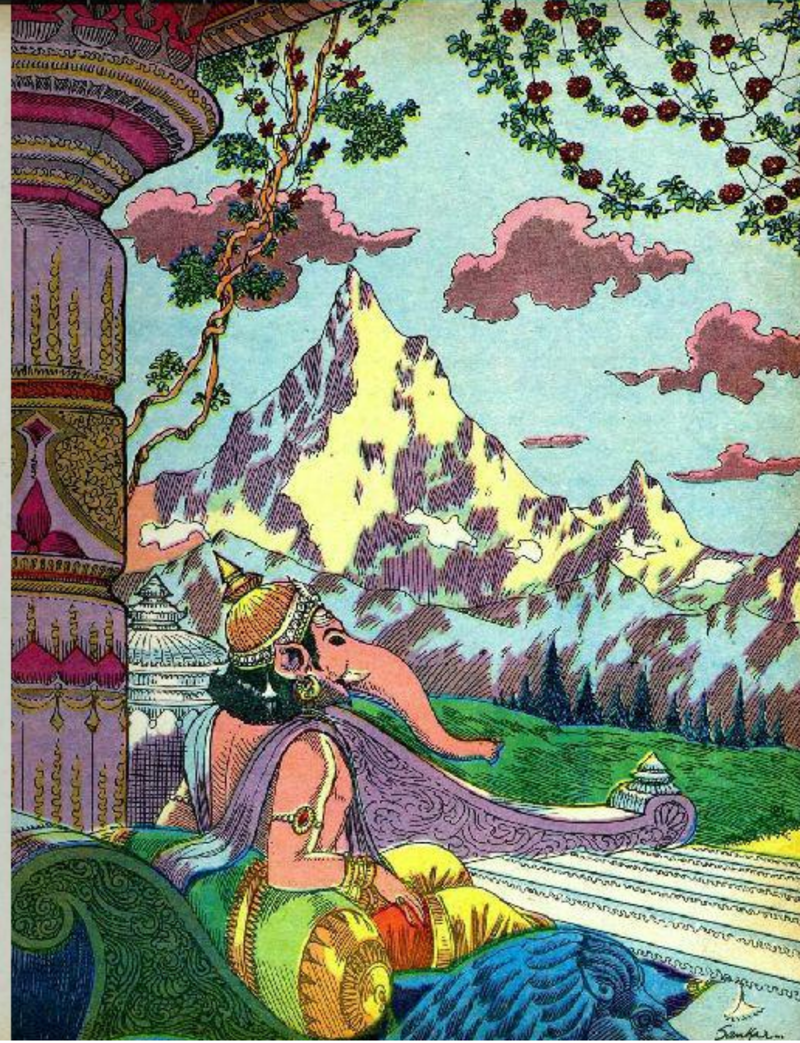
परवानगी घेवून विश्वकर्म्याने त्याच्यासाठी निर्माण केलेल्या भवनाकडे जाण्यास निघाला. वाटेत सशरीर असा मदन त्याला सामोरा आला. त्याला बघून विनायकाने आश्चर्याने विचारले–"कधी न दिसणारा तू मला दिसतो आहेस, काय बरं नवल विशेष! तुझ्या सम्मोहिनीचा प्रयोग मजवर करूं नकोस बरं! मी अजून अजाण आहे."

नम्रतेने डोके वाकवीत मन्मथ म्हणाला–"गजेन्द्रानना! तूं माझ्या बाणांना सुद्धा अतीत आहेस. मला 'ज्या वेळी दिसावे असे वाटेल त्या वेळी शरीर धारण करून दिसता येईल' असा वर शिवाने दिलेलाच आहे. आपणा दोघांमध्ये साम्य आहे. जवळीक ही आहे. म्हणून दिसलो झाले! तूं नंदीवाहन अशा शिवाचा मुलगा आहेस, तर मी गरुडवाहन विष्णूचा मुलगा आहे. मला शिवाने भस्म करून पुन्हा जगविले तर तुझा शिरच्छेद करून तुला परत जगविले. माझे वाहन पोपट तर तुझे वाहन उंदीर मनाला चंचल व्हायला लावणारे पुष्पांकुश हे माझे आयुध तर मनो निग्रह देणारे पाशांकुश तुझे आयुध, तुझा धाकटा भाऊ कुमारस्वामी याचा जन्म व्हावयास हवा आहे. पार्वती-परमेश्वरांच्या परस्पर अनुरागाचे तेजच कार्तिकस्वामीचा अवतार घेवून जन्मावयास हवे आहे. तारकासुराचा नाश व्हायला हवा आहे. म्हणूनच ना देवतांनी मला भस्म करविले; कैलासावर जात आहे. आज्ञा असावी."

"मन्मथा! म्हणूनच मी कैलास सोडून जात आहे. तुझे काम तूं निर्विघ्नपणे पार पाड. तुला विजय प्राप्त होईल." असे गणपती म्हणाला.

मन्मथ अदृश्य होऊन शिव-पार्वती असलेल्या कैलास मंडपांत प्रविष्ट झाला.

गणपती आपल्या भवनाकडे गेला. सिंहद्वाराजवळील स्फटिकाच्या वेदीवर आरामात बसून परिसरातील सृष्टी-सौंदर्य आनंदाने न्याहळू लागला. हिमगिरीची रजत शिखरे घासून पुसून पैलू पाडल्या

प्रमाणे सांध्य प्रकाशाच्या तेजाने चकाकत होती. हिम-प्रपातांचे मंद-गंभीर सरगम ऐकू येत होते. अशा प्रशांत समयी "विघ्नेश्वर म्हणविणारा तो कुठे आहे?" अशी भयंकर गर्जना दिशा दुभंगीत प्रतिध्वनित झाली.

महागजासुराचे रूप धारण केलेले ते विघ्न गजाननापुढे उभे ठाकले, तेंव्हा धरणी सुद्धा कंपित झाली. "मी महागजासुर आहे. तूं गजवदन असशील तर मी गजकाय आहे. तुला मारण्याकरिता आलोय!" असे म्हणत गजासुराने चित्कार केला.

विघ्नेश्वराने बहिऱ्यासारखे भोळेपणाने त्याच्याकडे पाहिले व म्हणाला–"उसाचे कांडे तुकडे करून खावेसे वाटतेय. जरा हा परशू पाजळून देतोस कां? तुला मी मोदक देईन." असे म्हणत परशू त्याच्या दिशेने फेकला. गजासुर पाय तुटल्यामुळे पर्वतासारखा कोसळला. वर चढून विघ्नेश्वर तांडव करीत त्याचे मर्दन करीत असता–"महाप्रभो! मी विघ्न आहे. ब्रह्मदेवाने दिलेल्या वरामुळे महागजासुराचे रूप घेऊन आलो. चांगली अद्दल घडली! मला क्षमा करा." असे विघ्न ओरडले.

"मी विघ्नविनाशक आहे, हे तूं विसरलास वाटते! ते कांही असले तरी तूं आता मायारूपी गजासुर आहेस. तुझी शकले करणे भागच आहे. तुझे हे तुकडे तुझे व माझे विस्मरण झालेल्यांना त्रास देतील. तूं कालिया नाग होऊन कालिंदीच्या डोहात लपून बैंस. बालकृष्ण तुझे मर्दन करील. त्याचे पाय तुझ्या डोक्यावर पडून तुझा उद्धार होईल. जातीवंत सर्पांच्याफडेवरील विष्णुपादुकेचे चिह्न तुमचा प्रथम अलंकार म्हणून शोभून दिसेल!" असे म्हणून गणपतीने परशू हाती घेवून त्या विघ्नाचे तुकडे-तुकडे केले. ते रेणु दशदिशांत व्याप्त होऊन अदृश्य झाले. विघ्न परत अणुरूपांतच राहिले.

देवतांनी विघ्नेश्वरावर पुष्पवृष्टी केली.

(क्रमशः)

दोन वस्ताद

[५]

जीनाब स्मित करून म्हणाली–"तसं काही वाटून घेण्याचं कारणच नाही. आमची मित्रमंडळी आनंदाने येथे राहतील."

तिने आपल्या घरून गालिचे, सतरंज्या, टेबले, भांडी वगैरे आणविली व त्या मोठ्या दालनात पाहुण्यांना उतरण्याची उत्तम व्यवस्था केली. खायला प्यायला सर्व पदार्थ आणून ठेवून धर्मशाळेच्या दारात वाट पहात बसली.

थोड्या वेळाने कुबडा अली आणि त्याच्या बरोबरचे आणखी नऊ जण ऐटीत तेथे येऊन पोचले. जीनाबने त्याला विचारले–"आपणच का अहमद?"

"नाही, मला कुबडा अली म्हणतात." अली हसत म्हणाला.

"तरमग तुम्ही सर्व माझं आतिथ्य स्वीकारा!" असे म्हणत ती सर्वांना हॉल मध्ये बोलावून घेऊन गेली. ते सर्व शिदीच्या पिपाच्या चारीबाजूला उभे राहून शिदी पिऊ लागले. जीनाबने शिदीत भांग वाटून लावून ठेवली होती. म्हणून सर्वजण पितांपितां झिंगून पडले. त्यांना त्यांचं देहभानही राहिलं नाही. तिने त्या सर्वांना एकेकाला त्यांचे पाय धरून ओढून नेऊन मागच्या आवारात एकावर एकाला रचून ठेवले व त्यांच्यावर एक कापड टाकून ठेवले. नंतर हाल पुन्हा साफसूफ करून ठेवून दारात जाऊन बसली.

काही वेळाने अहमदचे आणखी दहा शिपाई तेथे आले. जीनाबने त्यांना असंच प्रेमाने बोलावून शिदी प्यायला दिली झिंगल्यावर त्यांना तसेच एकावर एकाला ठेवून त्यांच्यावर एक कापड टाकून ठेवलं. थोड्याच वेळाने चाळीस जणांना तीच

गती मिळाली. अगदी सरतेशेवटी अहमद स्वत: घोड्यावर बसून आला. जीनाबला दारात पाहून म्हणाला–"ए पोरी, माझे शिपाई इकडे आलेले दिसले का तुला?"

"आपणच नाही का, कोतवाल अहमद साहेब? तर हे पहा, या गल्लीच्या टोकाला त्यांना कोणती तरी म्हातारी दिसली म्हणे. तिला धरून आणायला गेलो आहो, असे आपल्याला सांगायला सांगून गेले आहेत." जीनाबने एक थाप मारली.

अहमदला खूप आनंद झाला व तो मनसोक्त शिंदी प्यायला पुढे सरसावला. भांग पोटात गेल्यामुळे झिंगून तो बेशुद्ध होऊन पडला. जीनाबने त्याच्या अंगातली बनियन व चड्डी शिवाय त्याचे सर्व कपडे व कोतवालाची पदके वगैरे काढून घेतली. बाकी चाळीस शिपायांनासुद्धा नागवले आणि सर्वांचे कपडे वगैरे घोड्याच्या पाठीवर टाकून सरळ घरी निघून गेली.

अहमद व त्याचे चाळीस शिपाई दोन दिवस व दोन रात्री बेशुद्धावस्थेत पडून राहिल्यावर शुद्धीवर आले. फक्त चड्डी व बनियानीवर रस्त्यावरून कसं जायचं, हेच अहमदला कळेना. परंतु जाणे भागच होते. पुढेपुढे अहमद व त्याच्या पाठीमागून त्याचे चाळीस शिपाई खाली माना घालून चालू लागले.

अहमदचं नशीबच फुटकं होते. नेमका त्याच वेळेला समोर त्याला हसन भेटला. त्याने त्याला चकित होऊन विचारले–"हे काय रे, अहमद? या थंड हवेत असे सर्व निघाला आहां?"

"नशिबात असेल ते भोगावेच लागते, नाही का हसन! मला एका पोरीने फसविले आहे, बघ! ती कोण कोठे राहाते, तुला माहीत आहे का?" अगदी दीन मुद्रा करून अहमदने हसनला विचारले.

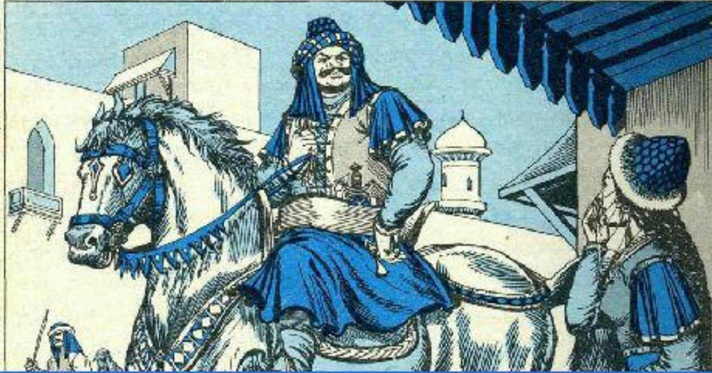
"हो, मी ओळखतो, त्या पोरीला व तिच्या आईला सुद्धा! तिला कैद करून घेऊन येऊ का?" हसनने विचारले.

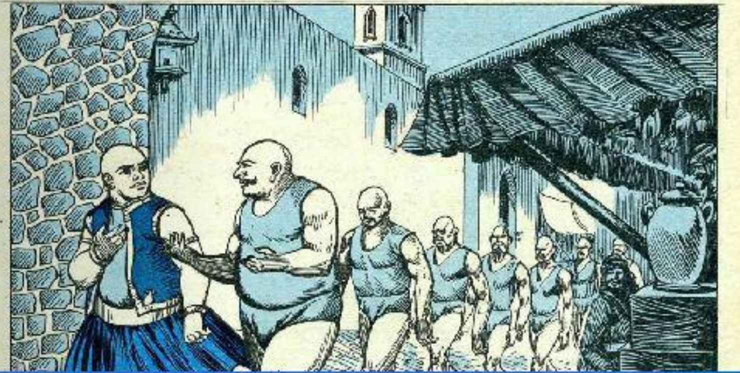
"ते कसं काय रे?" अहमदने चकित होऊन त्याला विचारले.

"त्यात मोठंसं काय? तू खलीफांकडे जा व तुला हे काम जमले नाही म्हणून सांगून या कामाची जबाबदारी माझ्या-वर टाकायला विनंती कर!" हसन म्हणाला.

अहमदने त्याप्रमाणे केले. खलीफाने हसनला बोलाविले आणि विचारले–"ती म्हातारी माहीत आहे का रे, तुला? तू तिला धरून आणशील का?"

"ती म्हातारी माझ्या चांगली माहितीची आहे. ती धनलोभाने हे सर्व करीत असेल असं नाही मला वाटत. ती आपला प्रताप खलीफांच्या नजरेस यावा, यासाठी हे सर्व करीत असावी. आपण अभयदान देणार असल्याची अट मान्य केल्यास मी तिला बोलावून आणून आपल्यासमोर हजर करतो."

खलीफांनी अभयदान दिले. हसन सरळ दिलैलाच्या घरी गेला. जीनाबने दार उघडलं–"तुझ्या आईला खलीफांनी बोलाविलं आहे. त्यांनी अभयदानाचं वचन दिलं आहे. तुझ्या आईने उचलून आणलेलं सर्व सामान घोड्याच्या पाठीवर टाकून घेऊन चलायला तिला सांग!" हसन जीनाबला म्हणाला.

दिलैला माडीवरून खाली उतरून आली. तिच्या जवळ होता त्यापैकी चांगलासा पोशाख करून ती खलीफांच्या दर्शनाला जायला तयार झाली

"तुझ्याजवळ चोरीचा माल होता, तो सर्व बरोबर घेतलास ना?" हसनने विचारले.

"अहमद व त्याचे चाळीस शिपाई घालून गेले होते त्या कपड्यांशिवाय बाकी सर्व सामान घेतले आहे, त्या चोरीशी माझा काही संबंध नाही." दिलैला म्हणाली·

"होय, ते काम कोणाचं आहे, ते मला माहीत आहे!" हसन हसत म्हणाला. दोघे निघाले व खलीफांच्या दरबारात हजर झाले.

म्हातारीला पाहतांच खलीफांनी रागाने म्हातारीचं डोके उडवायला हुकूम सोडला. परंतु हसनने विनयपूर्वक दिलैलाला दिलेल्या अभयदानाची आठवण करून दिली. तेव्हां खलीफांनी ते मान्य करून दिलैलाला विचारले–"तुझे नाव काय?"

"माझं नाव दिलैला आहे, मी कबूतरांकरवी टपाल खातं चालविणाऱ्या मयत अधिकाऱ्याची बायको आहे!" म्हणाली.

"तू मोठी वस्ताद दिसते आहेस! तू या सर्वांना कां फंसविलंस?" खलीफांनी विचारलं.

दिलैलाने गुढगे टेकून खलीफांना सलाम केला व म्हणाली–"खलीफांनी मला माफ करावं, मी धनलोभाने ह्या चोऱ्या केल्या नाहीत. चोरी करण्यात पटाईत असलेले अहमद, हसन वगैरेंना खलीफांनी मोठमोठ्या पदांवर नेमल्याचे ऐकून, आपलं कसब मी त्यांच्याहून जास्त दाखविल्यास माझे यजमान ज्या पदावर काम करीत असत ते पद कदाचित आपल्याला खलीफा बहाल करतील असे मला वाटलं!"

दिलैला म्हणाली ते खरं असावं असं खलीफांना वाटले. त्यांनी फिर्यादींना त्यांचा माल देऊन टाकला व दिलैलाला म्हणाले–"आतां तुला काय हवं आहे ते सांग!"

"खलीफांनी माझे यजमान ज्या पदावर काम करीत होते ते पद व तो पगार बहाल करण्याची मेहेरबानी करावी. मला ते काम चांगले करतां येते. मी व माझी मुलगी कबूतरांचं पालन व त्यांचं शिक्षण करीत होतो. त्यांच्या गळ्यात पत्रे बांधून ठेवीत होतो. कबूतरांद्वारे टपालाची व्यवस्था करण्याच्या हेतूने खलीफांनी मोठा वाडा बांधला व त्याच्यावर नित्य पाहारा ठेवण्यासाठी चाळीस निग्रो गुलाम व चाळीस शिकारी कुत्री नेमली. त्या टपाल वाड्याची सर्व व्यवस्था मीच पहात होते, माझे पती पहात नव्हते!" दिलैलाने निवेदन केले.

खलीफांनी लगेच हुकूम काढला व दिलैलाला कबूतरांकरवी टपाल खाते चालविणारा प्रमुख अधिकारी म्हणून नेमले. नीग्रो व शिकारी कुत्री तिच्या हाताखाली कामे करू लागली.

दिलैला आपल्या घरातले सर्व सामान घेऊन कबूतरांद्वारे टपाल खातं चालत असलेल्या वाड्यात आली. त्या दिवशी ती पुरुषी वेष धारण करून व डोक्याला चांदीचे कबूतराचं चिन्ह असलेली सोन्याची टोपी घालून टपालाने पाठवायची पत्रे वगैरे आणायला खलीफांच्या महालात गेली. चाळीस नीग्रोंना तांबड्या रंगाचा जरीदार पोशाख घालायला दिला. आपल्या नवीन महालात शोभेसाठी एक्केचाळीस खुंट्या लावून त्यांना अहमदचा पोशाख, कुबड्या अलीचा पोशाख आणि उरलेल्या एकोणचाळीस शिपायांचे पोशाख टांगून ठेवले. अशा तऱ्हेने दिलैला आपला हेतू साध्य झाल्यावर आपली मुलगी जीनाबसह सुखाने त्या महालात राहू लागली. (क्रमश:)

